

XXIX 159

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI
 TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI
 ÉS
 TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET
 KILENCZEDIK
 ÉVKÖNYVE.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

6 KÉPPEL.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZASÁBÓL

SZERKESZTI

DR. KÓRÓDY PÉTER,

THEOLOGIAI TANÁR, EGYLETI ELSŐ TITKÁR.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS
 TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET.

NAGY-ENYED,

NAGYENYEDI KÖNYVNYOMDA ÉS PAPIRÁRUGYÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

1897.

Tartalom.

	Lap.
I. Borsos Tamás mint tanu az Eösi András állítólagos végrendelete tárgyában folyt nyomozatban. Dr. Magyar Károlytól	3
II. A fogas vakony, spalax typhulus Pall. és előjövetele Alsófehérvármegyében. Közli Csató János	11
III. Gyulafehérvár környékének flórája. Negyedik közlemény. Dr. Cserni Bélától	25
IV. Apulumi maradványok 6. táblával. Hetedik közlemény. Dr. Cserni Bélától	33
V. Lönhart Ferencz 1819—1897. Dr. K. P.-től	49
VI. Veszely Károly 1820—1896. Zlamál Agostontól	55
VII. Az egyesület kitüntetései	75
VIII. Az egyesület működése 1895—96-ban	78
IX. Az egyesület tagjainak névjegyzéke	96
X. Azon társulatok, melyekkel egyesületünk csereviszonyban áll	103

AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI
TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI
ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET
KILENCZEDIK
ÉVKÖNYVE.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VALASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

DE KÓRÓDY PÉTER,

THEOLOGIAI TANÁR, EGYLETI ELSŐ TITKÁR.

KIADJA AZ ALSÓFEHÉRMEGYEI TÖRTÉNELMI, RÉGÉSZETI ÉS
TERMÉSZETTUDOMÁNYI EGYLET.

NAGY-ENYED,

NAGYENYEDI KÖNYVNYOMDA ÉS PAPIRÁRUGVÁR RÉSZVÉNYTÁRSASÁG.

1897.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

105453

I.

Borsos Tamás mint tanu az Eösi András
állítólagos végrendelete tárgyában folyt nyo-
mozatban.

Irta :

Dr. MAGYARI KÁROLY.

BORSOS TAMÁS MINT TANU AZ EÖSI ANDRÁS ÁLLITÓLAGOS VÉGRENDELETE TÁRGYÁBAN FOLYT NYOMOZATBAN.

Az alább közlendő kis történelmi szemelvény czimében előforduló két név elég jó hangzásu azok előtt, kik szakszerűleg foglalkoznak a kis Erdély változatos múltjának felderítésével, vagy élvezetet találnak abban, ha múltunkra vonatkozó dolgokat olvashatnak. Borsos Tamás, a székely fővárosnak Maros-Vásárhelynek érdemes főbirája, a most is fennálló várkastélynak építtetője, fejedelmi táblai ülnök és két erdélyi fejedelemnek ékesen szóló s nagy ügyességü állandó portai követe, ezen politikai és törvénykezési sokoldalú tevékenység mellett mint emlékiró is nevet vívott ki magának, egyszerű, keresetlen modorban, de élethíven és megnyerő őszinteséggel irván le fennmaradt naplóiban életrajzát s két portai útjának eseményeit. Eöri András udvarhelyszéki szenterzsébeti földesúr, ki a szombatos vallást megismervén, azt környezetében, különösen a székelyek közt, terjeszté s miután fogadott fia Péchy Simon a szenterzsébeti iskolamesterből külföldön szerzett képzettsége folytán később erdélyi főúrrá s intéző államférfiuvá emelkedett, eredetileg cseh származásu pécsi szücsfiú szintén ezen legradikálisabb protestáns felekezethez csatlakozott. Tulajdonkép ők ketten tekinthetők hazánkban ezen eleinte megtűrt, azután törvényileg eltiltott s jóformán erőszakos eszközökkel kiirtott felekezet oszlopos embereinek. A szombatosok nyilvánosan vagy midőn színvallásra voltak kényszerítve, magokat az unitáriusokhoz számították. Erre vall a báró Kemény család Nagy-Enyeden őrzött okmánytárában megmaradt békeokmány-féle is, mely arról szól, hogy Eösi, a vagyonában a Mihály vajda ügynökei által félrevezetett s a földesurak ellen fellázadt szenterzsébeti székelyek által megkárosított nemes, felhagy az ellenök kártérítés czimén kezdett perrel, de viszonzásul «az paptartás felől úgy végeztek,

hogy kolozsvári hiten való papot tartson a falu, és egyéb hiten való papot ne fogadjanak, kit (t. i. Eösi) nem akar ez faluban.» A kolozsvári hit akkor az unitárius vallást jelentette.

A Borsos Tamás tanuskodása az 1606-dik év második felében történt, néhány héttel a Bocskai által kicsikart bécsi békekötés után, mely főleg Erdélyre nézve záró pontját képezi egy 6 évig tartott siralmas korszaknak, mely csapások s borzalmak tekintetében páratlanul áll a mívelt népek történelmében.

Báthori Zsigmond, Mihály vajda és Básta György cs. és kir. tábornok intézték ekkor e kis haza sorsát, s míg mindenik saját nagyravágyását vagy kincsszomját igyekezett kielégíteni, az ország a végpusztulás szélére jutott, a magyar és szász községek nagy része kirabolgatott, felperzseltetett, a lakosok nagy része harczban vagy azon kívül leöletett, a letiport alkotmányos szabadságot Básta önkényuralma váltotta fel, mely kegyetlen és zsarnok volt, de a mellett annyira élhetetlen is, hogy képtelen volt az országban a rendet, a személy- és vagyonbiztonságot fenntartani, vagy legalább saját párthiveit kellő oltalomban részesíteni. Básta maga vallotta be a nála oltalmat s védelmet keresőknek, hogy ő a zsoldjában álló hajdukkal nem bír.

Ez a német civilizátorunk arra a meggyőződésre jutott az erdélyi állapotok észlelése s hóhérbárdal megpróbált orvoslása közben, hogy minden bajnak, alkotmányos intézményekhez, a válás-szabadsághoz való ragaszkodásnak és a német igától való huzalkodásnak egyetlen oka a magyar nemes birtokos-osztály, ennek ellenállási erejét kell tehát megtörni megfélemlítés, jószágkobzás és a gyanusabbak kivégeztetése által. Az általa megkezdett rémuralom áldozata lett több vármegyénbeli lelkes hazafi közt Boronkai János mindszenti gazdag birtokos is, kit Básta Kolozsvárt fojtatott meg. A fej- és jószágvesztésre ítélt vagy örökös nélkül elhalt magyar birtokosok jószágait külföldi német, olasz és spanyol katonatisztjei közt osztotta szét, hogy ezen idegen érdekek szolgálatában álló új földbirtokos-osztályban megbízható támaszt nyerjen az önkényuralom megszilárdítására.

Az alább közlendő, a báró Kemény család Nagy-Enyeden őrzött levelei közt levő, s annak egyik diszes és becses darabját képező egy iv terjedelmű eredeti tanuvallatás is a Básta-féle érin-

tett üzelmeknek köszöni keletkezését. Eösi András egyenes örökösök nélküli ember levén, aggódva gondolhatott arra, hogy halála után szenterzsébeti öröklött birtoka, melyet ő fogadott fiának, a már akkor szép tehetségénél s külföldön is gyarapított miveltségénél fogva feltűnni kezdő Péchy Simonnak szánt, ennek távolléte miatt Básta Györgynek mint tejhatalmu helytartónak adományozása alá kerülvén, ez által bizonyosan valamely német tiszt kezére fogna jutni. Péchy Simon ugyanis, mint Báthori Zsigmond leköszönt fejedelem bizalmas embere vagy titkára, ez időtájt a hazától távol, Csehországban, a fejedelem mellett tartózkodott.

Eösi András gazdatisztje kissolymosi nemes Koncz Mihály és egyik jobbágya Kómvies György az elsőnek vallomása szerint «az szegény Eösi András halála után *formáltak* vala egy testamentum levelet az szegény Eösi uram jószágának állapotjáról, magok fejetől, Marosvásárhelyi Marosszékbén lakozó Borsos Thamás uramnak is tanácsolásából, ez okon, hogy az jószág valami Istentelen ember vagy hajdu kezében ne essék, az kítől ő nekiek is nyomoruságuk következnék ilyen formán mintha az szegény úr hagyta volna testamentumban oltalomnak okáért Haller Gábor uramnak ő nagyságának az Péchy Simon uram megjöveteleig». Mint alább látni fogjuk, ez a jóczélú csalási kísérlet, melyet különben a fennforgott nehéz és törvényen kívüli állapotok eléggé kimentenek, nem vezetett az elérni remélt eredményre. A magyar birtok legalább egy ideig német kézre jutott, azután pedig, hogy a mint mondani szoktuk elmúlt a német világ, vagy az okmány szavai szerint, hogy «kikelének Erdélyből a németek», Haller Gábor ült belé abba, hihetőleg ezen költött testamentum-levél tartalmára támaszkodva.

Azonban fordult a kocka. Bocskai István fegyveres fölkelése kivívta az ország elkobzott szabadságát. Hazafiak kezébe került ismét az ország kormányzása. Az országból kibujdosott, földönfutóvá lett honfiak visszatértek felprédált s elhamvasztott tűzhelyeikhez, ezek közt Péchy Simon is titkára lett a fejedelemmé megválasztott Bocskainak s lépéseket tett a költött végrendelet megsemmisítése végett. A fejedelem kiadta Marosszék tisztikárának a végrendelet keletkezésének tisztába hozatalát elrendelő parancslevelét s erre való hivatkozással kezdődik az ismertetet

ügyét tárgyazó tanuvallomásokat tartalmazó jegyzőkönyv, mely több nap s különböző helyeken lett fölvéve s «Joannes Pálosy, Franciscus Kornis de Zempal, és Joannes Gaspar Judex regius Sedis siculicalis Maros» által van aláírva, kiknek papirral leborított zöld viasz pecsétjük leváltan ugyan, de épen megvan az okmány mellett, mely Maros-Vásárhelyt 1606. augusztus 25-dikén kelt. A levélformára összehajtott s az imént említett három zöld viaszpecséttel leragasztva volt irat czimzési oldalán ez áll: *Serenissimo Principi Domino domino Stephano Dei gratia Hungariae Transsilvaniae etc. Principi et Siculorum comiti etc. Domino domino nobis Clementissimo.* Ez alatt a Kemény János kezére valló világosabb színű tintával irt följegyzés: Az jó emlékezetű Eösi uram testamentomáról való vallatás.

A levél behajtási oldalán: *Ex commissione Generosi Domini Michaelis Kellemessy personalis presentiae et consiliarii suae Serenitatis Apertae Cassoviae 13 Septembris 1606.*

Az okmány 5 tanu vallomását tartalmazza. Az első Koncz Mihály a tisztartó, a ki egyik «formálta vala» a jobbágy Kőmives Györggyel a végrendeletet. Vallomásából a lényegest már közöltük. Ugy látszik, őszintén beszéli el a dologban játszott szerepét s a tervet Borsos Tamástól származottnak mondja.

A második tanu Pestesy Literatus Mihály az idétt Szent Erzsébeten tartózkodó egyén úgy adja elő a dolgot, mint az első tanu, aztán a tovább történetek felől így nyilatkozik: «Azon levelet Kőmives György Cere Gergelytől, ki ugyanis Szent Erzsébeten lakik, Haller uramnak küldé. Megjövén onnan Cere Gergely ilyen választ hozza Kőmives Györgynek, azt mondá Haller uram, hogy a mi jobb azt cselekszi, ha eddig valaki el nem kérte Bastától az jószágot. Ez dolog 1604 esztendőben egy Vasárnap vala. Kőmives György összegyűjtven az jobbágyokat, hétfőn az Fejéregyházi határra küldé őket szántani Haller uramnak. Kedden aztán érkezik egy német Szent Erzsébetre és egy Segesvári szász Tűkörös István, hozák a Basta donatioját, kit én is láttam és mondának, hogy ez az Jószág immár Kopa kapitányé, neki adta Basta, nem Haller Gáboré. Kopa bírá addig mig az Németek Erdélyben lőnek. Azután oztán Haller uram is úgy nyult vala az jószághoz, de én noha itt laktam nem tudom sem érttettem, hogy

az szegény uram sem egy sem másképpen éltében jószágát Haller uramnak hagyta volna.»

A harmadik tanu Ujlaki Literatus Mihály az előbbiekkal egyezőleg vall.

Borsos Tamás marosvásárhelyi főbíró, a minket kiválólag érdeklő, zamatos beszédü emlékiró, mint negyedik tanu következő nyilatkozatot teszi:

«Az szegény Eössy uram még életében ada valami leveleket kezemhez. Egyiket az Andrásfalvi jószághoz valót, az többi valami consensus vala, Sigmond fejedelemé, kire kére engemet, hogy senki több nálamnál s nálánál ne tudja ember, hanem csak az Isten. Mondá, hogy ha meg jó az szegény Simon (t. i. fogadott fia Péchy Simon) add meg neki, kiket én az szerint meg is adtam.

Az testamentum-levélnek dolgát az mi nézi, Iklandon lakozó István deák és Tamás deák hozának nekem egy testamentum-levelet, rendes materiát maguk fogták volt minutálni az szegény Eössy uram halála után. Kérének arra, hogy én azt Haller Gábor uramnak adjam, confirmáltassa Bastaval, kit én megmutaték Haller uramnak. Mondá, hogy értem az dolgot, de nem ítélem, hogy ebben sokat nyerjünk. Ezek után mondá, hogy írják szebben, tisztábban, mert a német arra igen rá vág. Azután, ugy tetszik, de jól rá nem emlékezem, hogy ugyan magam fogtam ujabban irni a minutából s adám oda Haller uramnak, hogy ő Nagysága confirmáltassa. Azután valami idő mulván, Haller uramot-e vagy mást kérdettem, ha confirmáltatta? de azt mondá, hogy Bástánál benn maradott. Az Testamentum tartása csak az vala, hogy legyen az Haller uram oltalma alatt az jószág mig Pécsi uramot meghozza Isten. Én nem tudom, hogy ő maga Eössy uram hagyott-e testamentumot az jószágról vagy nem, de tudom, hogy jobbágyinak szolgálínak és jóakaróinak búzát mit hagyott vala.»

Marosvásárhelyi Szabó István, a Borsos Tamás testvére, az 5-ik tanu, így nyilatkozik: Harmad nappal halála előtt az szegény Eössy András uramnak, én, Iklandon lakozó István diák és Tamás diák előtte állván Eössy uramnak értettem szegénytől s hallottam hogy szolgálínak jobbágyinak s jóakaróinak búzát s egyéb egyet-mást hagyott, meghagyá azt is, hogy minden szolgálínak meg-

fizessenek. Említék azt is neki, hogy az jószág állapotját mi móddal hagyá, kin szegény megbusula magában, s mondá, hogy Simoné az jószág, Sigmond fejedelem is neki hagyta. Ezt hallottam szegénytől, de hogy akkor valamiről valami testamentumlevél költ volna, azt én nem tudom s nem is értettem.

Sajátságos, hogy a kihallgatott tanuk egyike sem állapítja meg az Eösi András halála napját, s csupán az egyik említ annyit, hogy az 1604-ben történt egy vasárnapon. Azonban máshonnan tudva van, hogy Básta ezen év márczius 16-án Brassóból indult ki Magyarországra, hogy a törökök ellen a fővezényletet átvegye s hogy ekkor végleg megmenekült tőle ez a kiszarolt, sok helyein néptelen pusztasággá lett, éhhaláltól, pestistől, bel- és külföldi zsványoktól tönkre tett s porig alázott szegény ország. Eösi halála tehát, ha azon körülményt is figyelembe vesszük, hogy jobbgályait pár napra reá Fejéregyházára szántani küldték, február végén vagy márczius első felében történhetett.

Még egy pár észrevételt kell hogy tegyünk a Básta kegyéből szenterzsébeti földesúrrá lett Kopa kapitányról, kit történetíróink Coppának irnak. Coppa János, Bethlen Farkas feljegyzései szerint Friaul-vidéki olasz származásu német tiszt, a gyulafehérvári német helyőrségnek volt parancsnoka, de szigoru katona létere sem tudta legénysége közt fenntartani a kellő fegyelmet, mely zsoldját, élelmét s ruházatát nem kapván rendesen, a városi polgárok kifosztásából élt s ezekkel úgy bánt, mint abban az időben a hadi foglyokkal szoktak bánni.

Innen Segesvárra helyeztetvén át, itt kegyetlen kinzások közt végeztette ki az ifju Henter Benedeket s néhány társát, kiket Székely Mózes fejedelem a háromszékiekhez küldött, hogy őket a Székelyhez való csatlakozásra birják, de kiket ezek elfogván, megkötözve szállítottak be Segesvárra s a Coppa kezébe szolgáltatottak. — Nem lehet tehát csodálkozni, hogy ilyen gazdától, ilyen magyar ellenségtől iszonyodtak az emberek s minden lehető módon védekeztek ellene, a zsarnoki önkény különben is eltompitván, vagy kiölvén a népből az erkölcsi érzületet.

Hisszük, hogy egyik-másik olvasó némi érdeklődéssel lapozza át e régmúlt zord időket felidéző vázlatos ismertetést s annak kapcsán Borsos Tamásnak mint jogtudósnak bemutatását.

II.

A Fogas vakony, *Spalax typhulus* Pall.
és előjövedele Alsófehérvármegyében.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Herman Ottónak ajánlva.

Közli:

CSATÓ JÁNOS.

A FOGAS VAKONY, SPALAX TYPHULUS PALL. ÉS ELŐJÖVETELE ALSÓFEHÉR VÁRMEGYÉBEN.

Az emlős állatoknak ezen csuda, vándor patkány nagyságu szülöttje, melynek nemcsak farka és fülei hiányoznak, hanem a mi legfeltünőbb, a szó valódi értelmében szeme sincs, miután a feje bőréen a szemnyílások hiányoznak s azoknak helyén a szőr legsűrűbben van növe, először déli Oroszországból lett ismeretes.

Brehm «Thierleben» czimü, 1877-ben megjelent nagy munkájának második kötetében következőket ír róla:

«A fogas vakony előjön délkeleti Európában, nyugati Ázsiában, déli Oroszországban a Volga és a Don mentén, Moldovában és Magyarország egy részében, Galicziában, előfordul még Török- és Görögországban is.

Ázsia felé hazáját a Kaukasz és Ural hegységek határolják.

Termékeny vidékeken földalatti messze elágazó üregekben lakik, melyeknek létezését a számtalan túrásból lehet felismerni, melyek sokkal nagyobbak a vakondtúrásnál, de nem magasak, hanem feltűnően ellapultak. Turcsövei a felszín alatt csekély mélységben vannak ásva s víztől átáztatott tereket szelnek át, patakok alatt elvonulnak és felhúzódnak a hegyfalak meredélyeire.

A fogas vakony nem merül téli álomba, hanem állandólag dolgozik, a kirgizeknek állítása szerint legszorgalmasabban a déli órákban és napfénynél, leglustábbán reggel és esős időben.

A túrásnál az erős metsző fogait használja a gyökerek elrágására és a gyökerek között levő föld elaprózására. A lekaptart földet fejével feldobja, s első és hátsó lábaival hátra löki.

Egy fogas vakony, melyet futni láttam (t. i. Brehm), egy vándor patkány sebességével szaladt egy patakhoz, fővel bele ugrott, egy darabig sebesen uszott, s aztán sebesen eltűnt egy ott kitorokolló lyukba.

A fogas vakony ha nem is kizárólag, de főképpen növényi

anyagokkal táplálkozik, különösen mindennemű gyökerekkel, szükség esetében fakéreggel is.

Téli eleséget furlyukaiban még nem találtak, de fészkeket igen, melyek legfinomabb gyökerekből vannak összehordva. Egy ilyen fészekbe rakja le a nőstény nyárban két, egész négy daraból álló kölykeit.

Ezen állat általjában kevés kárt okoz az embernek, daczára annak, hogy sok rosszat beszélnek felőle, de hasonlóképen semmi hasznot se hoz.»

Lényegtelen kihagyásokkal a fentebbieket közli Brehm a fogas vakonyról.

Magyarországon ezen állatnak előjvetelét Petényi Salamon állapította meg, s közölte következő kis művében :

A fogas vakony természetrajzi tekintetben. Petényi Salamontól.

Élettani tekintetben Dr. Glos Sámueltól Pesten. Nyomatott Beimel Józsefnél 1845.

Petényi Salamon hazánk úttörő tudósai közé tartozott, ki nemcsak lelkesült a tudományért, hanem alapos, kitarító kutatásai és tanulmányai alapján sok tekintetben olyan megfigyeléseket tett, melyeket ez idő szerint is alaposaknak és tul nem szárnyaltaknak tekinthetünk. Sajnos, hogy megfigyeléseinek, tanulmányainak csak kis része jutott nyilvánosságra.

Különös elismerést érdemel Herman Ottó régi kedves barátomnak azon nemes szivből eredő törekvése, hogy már régen elhunyt tudósunknak még megtalálható dolgozatait összeállítja s közli, mivel, mint az «Aquila» című folyóirat 1896-ik évi 3. és 4-ik számában közreadott leírása a Pastor-roseusnak (Rózsaszinű csacsckár) tanusítja, Petényi Salamon azon tudósok sorába tartozik, kiknek munkái állandó tudományos értékkel bírnak.

Ezen állítás igazságának bebizonyítása tekintetéből közöltem előbb Brehmnek a fogas vakonyra vonatkozó leírását, s közlöm alább Petényinek a már említett ezen állatra vonatkozó észleleteinek érdekesebb részét, melyből kitűnik, hogy Petényi 1845-ben már olyan alapos ismertetést közölt állatunk életmódjáról, mely kibővítve még nincs; de még azért is, mivel alkalmasint nagyon kevesen lehetnek jelenben, kiknek ezen — csak a bonczteni rész kihagyásával közölt — munkáról tudomásuk lehet.

«Magyarhon, sőt mondhatom Európa legnevezetesebb emlősei egyike — írja Petényi — tagadhatlanul a fogas vakony, közönségesen földi kutya (Mus taphlus Lin., Spalax typhlus Güld szerint; Blindmoll, Blindmaus; oroszul Slepec-zemny; lengyelül Piesek zemny). Ez az őrlők (Glires, Nagethiere) nagy rendjében, a vaksi tőrök (Wühlmaeuse) családjához tartozik. Megismertető bélyegei:

«A kissé idomtalan nagy, derekánál szélesebb, oldalvást szegletes fej; homlokától kezdve fejoldala közepéig terjedő fehér sertepártázat; lapos, csupasz, hátulról a sertepártázat felé ivesen kanyarodó orr.» E fő bélyegein kívül szembeszökők még: farkhiánya, rövid, zömök, kaparásra termett lábai, hamuszínü, fölül vereses, alól sárgás-zöldellő bundája, mely minél idősebb, annál világosabb, s minél fiatalabb, annál sötétebb színü.

Nevezetes a fogas vakony hazánkra nézve már azért is, mivel őt a természetrajz ez előtt még nem régen csupán déli Oroszország lakosának ismerte, hol őt a híres porosz természetvizsgáló Pallas, Don és Volga folyók közt fedezte föl. Hazánk halhatatlan fűvésze Kitaibel és szinte jeles honi természetbuvárunk, B. Ocskay Ferenc voltak elsők, kik ezen századok óta a Duna és Tisza közti megyékben «földikutya», a dunántuliakban pedig «heréc» név alatt ismert állatot mintegy 1820-ka körül a bécsi csász. természettárnak megküldvén, ez által mint a magyar föld terményét s magyar állatritkaságát ismertették meg a tudós világgal, noha annak hazánkban léte régen már azelőtt gyánította Severini János, selmeczi professor «Tentamen Zoologiae hungaricae» címü kézi könyvecskéje, 79-ik lapján mondván: «Spalax major habitat ad Volgam; — nonne etiam ad Tibiscum? Vagum? Danubium?! . . .»

Igen jeles a fogas vakony négy harapó, szembeszökő fogaira nézve is, melyek közt a két alsó oly tetemes, minőt a testnagysághoz aránylag más rágdálónál aligha találhatunk. Nagyságuk miatt nem fedetvén a keskeny ajkaktól, mindig félig kint állanak. S épen ezen szembetűő bélyege miatt neveztem azt magyarúl «fogas vakony»-nak.

Még nevezetesebb a fogas vakony belső alkotásánál fogva élet- és boncztni tekintetből, valamint az egész csontvázában, úgy egyes csontrészeiben is, leginkább pedig a koponya, mell-

üreg, kar és medencze csontjaiban, ezek alkotásával valamennyi egyéb emlősök csontvázatól jelesen különbözvén.

De legnevezetesebb a fogas vakony általában azért, mivel a világ mostanig ismert emlősei közt egyedül ő egészen világtalan, s oly annyira tökéletes vak, hogy sem kívülről nincs látható szeme, sem a feje bőrén szemnek szolgáló nyílás, és mivel azon kis fekete pontocska, mely a szemüregen kívül egy mirigyestömegben borítva fekszik, a látás munkálódására képtelen, miután fölötte a bőr nem csak minden nyílás és vékonyodás nélkül megy el, de a szőr is a szemnyílás rendes helyén nem csak nem hiányzik, sőt éppen itt legsűrűbb.

Ezen vakságért nevezém azt «vakonynak» (Vajda: Pethe után «vaksinak,» — de a vaksi rosszul ugyan, de mégis mindig lát; — Földi: «vak — murmutérnak»), minthogy a mindennapi, «földikutya» név rendszerbe teljességgel nem való s ezen állatot nem jellemző.

A bölcs teremtő, ki mindeneket célirányosan, s céliránytalanul semmit sem alkotott, ezen állatnak is valószínűleg azért nem adott szemvilágot, mivel majd mindig a föld sötét gyomrában tartózkodván, nekie arra szüksége nincsen. De ezen fogyatkozását bőven pótolá a teremtő jósága egyéb érzékei, nevezetesen a szaglás, hallás s más egyéb tapintás finomságának emelése és tökéletessége által.

A mi hörcsögnagyságu fogas vakonyunkon kívül, van még egy tengeri nyul nagyságu faj Keletindia sudani szigetein (Sumatra, Java, Borneo, Celebes), főleg Jáván, t. i. a sundai vakony (*Spalax javanus*).

Eddigi vizsgálataim s tapasztalataim szerint lakja a fogas vakony Magyarhon nagy részét, főleg az alföld dunán- és tiszán-inneni és tuli tájait, jelesen Pest, Heves, Békés, Bács, Torontál megyék terjedelmes síkságait. De találtatik az imitt-amott a Dunántúl is, mert B. Ocskay Sopron táján kapta; sőt a szomszéd Erdélyben is Kolozsvártól Szebenig, főleg a mezőségen s ott leginkább Madarason; de sehol nagyobb számmal. Igen kedveli a könnyű, porhanyós, könnyen túrható földnek gypes és mivelt részeit, mely alatt magának itt-ott egy igen hosszú bejáró fűcsövet s ettől befelé és félrenyúló több túrcsöveket ás, hol is az egymástól

bizonytalan, jobbadán jeles távolságra azon csövek fölött jó magas és széles földrakásokat hány. Túrásainak belseje egy főleg fölről összenyomott és annyira kisimitott csőüreg, hogy szinte fénylik, mi által a sokkal emeltebb, kerekítettebb és ripacsos vakondok csöveitől szembeszökőleg különböznek, valamint ennek földhányásai is amazétól az által, hogy ezek közönségesen sokkal kisebbek és közelebb egymáshoz állók, mint a fogas vakonyé.

Leginkább szereti fogas vakonyunk a föld művelt részeit, nevezetesen az olyan szőlő- és gyümölcsfa-kerteket, melyekben magukban, vagy szomszédságukban különféle gyökeres zöldség, a hol burgonya, czukor- és sárgarépa, zeller, vereshagyma, dinnye, kukoricza, lóhere s több efféle gyökér- s gyümölcsfajták műveltetnek, melyek gyökereivel leginkább él, és azokban, mint felőle mondják, gyakran nagy károkat és pusztításokat tesz. Bizonyították ezt felőle előttem például Békésmegye terjedelmes pusztáin lakozó tanyások: hogy a földi kutya ott, a hol a vereshagyma és főleg a zeller nagyban természetik, nagy pusztításokat szokott tenni. Mert, egy pár perc alatt aláásván ezen természetnyeket, az ásott gödörbe gyökerüknél fogva egymásután úgy behuzogatja, hogy fölöttök a föld beesvén, helyeiket elborítja, s hogy így a reájok néző s diszletükben gyönyörködő természetű szemei elől tündekepen elenyésznek. Én azon darabokkal, melyeket több ízben a rajtok teendő vizsgálatok végett tartottam és mindenféle művelt és vadon nőtt növényekkel kínálgattam, azon tapasztalást tettem, hogy minden egyebek közt a sárgarépát, friss burgonyát, fiatal kukoriczát, sárga dinnyét, de mindenek fölött a zellert és vörshagymát kedvelték, megvetvén eleikbe nyújtott bárminemű husos és állati táplálékokat. A körülöttük tett sok érdekes tapasztalataim sorából egyet e helyen el nem hallgathatok. Valahányszor szemléltem a földben lakozó s benne maguknak járásokat, fekhelyeket, eleségtárákat ásó emlősök túrásait, és a bejáró lyukaik fölött vagy előtt kihányt földrakásokban talált, gyakran jeles nagyságu köveket bámulva, sohasem foghattam meg azt, vajjon mikép képesek e gyakran kicsi és gyöngye állatkák ily tetemes nagy és nehéz köveket jobbadán csekély lábaikkal kihozni? s vajjon mikép segítenek magukon akkor, midőn csöveik ásásában akadályozó nagyobb kövekre találhatnak? E szenvedhetetlen bizonytalanságtól ingereltetve,

adék azon kádakba és nagy ládákba, melyeket az elevenen tartott vakonyok számára készítettem, nem csak különféle földfajokat, hanem egyszersmind számos kisebb és nagyobb köveket. S lám! azonnal teljesedett rajtam is a szentírás azon bölcs és a természetbuvárokra nézve is nagybecsü tanácsa és jóslata: «Keressétek és megtaláljátok! (Máté 7; 7.) és a ti örömetek teljes lesz.» (János 16; 24.) Mert ime magamnak is vala örömem azonnal megtalálni azt, mit kerestem, és látni, mit tudni kívántam. Valahányszor vakonyom tudnillik ásása közben nagyobb kőre akadt, melyet hátsó lábaival kivetni képes nem vala: mindannyiszor csövében megfordult, s a követ mindenünnen körül ásván, nem lábával, de a neki feszült erős fejével egész a cső külső nyílásáig s ki a hanyásra tolta föl.

A honi emlőstan kifejlődését szivemen hordozván, fölszólítottam vala már az 1834-ik év némely hírlapjaiban és a tudományos gyűjtemény akkori folyamatában minden természetbarátot, jelesen pedig hazánkban azokat, kiknek alkalmuk volna a fogas vakony bővebb vizsgálatára, mikép ezen érdekes honi emlős mivoltára, különféle tulajdonságaira figyelmezni, s bármi, ezen állat magánrajzához (monographiájához) tartozó, természetének még mindig hiányos ismeretét kiegészítő tapasztalatokat gyűjteni és velem közleni sziveskedjenek, ki szinte azon célra törekszem, hogy Magyarhomból eredjen e magyarhoni ritkaság tökéletesbb magánrajza. Azon felszólításomban igyekeztem vizsga figyelmüket főleg e következő érdekes 5 kérdés megfajtására ösztönözni:

1. Vajjon igazán tulajdona-e ez állatnak valaminemű ugatás, milyent annak sokan tulajdonitnak, miután híhető, hogy azt nem ok nélkül nevezik magyar földön «földi kutyának», Ukrainiában «Zemskie Sténé», Lengyelhonban «Piešek zemny» és ezek után Raczinszky is «Caniculus subterraneus»-nak?

2. A fogas vakony mindig a föld gyomrában tartózkodik-e, vagy olykor, vagy tán gyakran is kijár a föld felületére?

3. Készít-e magának különös tanyákat, fekhelyeket, eleségtárákat? hord-e valamit és mit hord össze telelésre valónak ezen üregeibe? Következőleg:

4. A telet mikép tölti? ébren-e, vagy a téli álom érzéktelen zsibbadásában?

5. Venni-e észre rajta szabad magaviseletében látérzéknek s szemvilágnak valami nyomát? És ha igen, mikép nyilvánítja azt? ha pedig nem, mely más érzék által pótoltatik az nála leginkább?

Már előre sejdítem, igen tisztelt hallgatóim, azon sok eredménydús adatokra feszült figyelmük s várákozásukat, melyekkel a felszólított nagy közönség sietett gazdagítani s fölsegélni ebbeli törekvéseimet. De ezek örvendetes közlése helyett azt kell — fájdalom — vallanom, hogy még honunkban ezek is csak úgy, mint száz más, közczéla törekvő felszólítások, elhangzottak a pusztában, a nélkül, hogy azon felszólítás következtében csak egy jottával is tudósítottam volna. De ezt csak azért hozom elő, hogy alkalmam legyen itt ajánlani minden, főleg magyarhoni természetvizsgálónak azon általam is szomorú tapasztalások után mindinkább követni szokott elvet: «Szólits föl sokakat, de csak magad működésében bizzál!»

Néhány jó barátom segítségével a fogas vakony körül szakadatlanul folytatott nyomozásaim következtében sikerült a megfejtésre ajánlott kérdéseket enmagamnak megfejteni.

Mi ezek közt az elsőt illeti: vajjon tulajdona-e ez állatnak valaminemű ugatás vagy hozzá hasonlatos szó, hang? arra azt válaszolhatom, hogy én magam, ámbár sok elevent tartottam és különféle viszonyokban e tekintetben is figyelemmel kísértem tőle fogságában egy pisszenő nyikkanásnál, melyet haragrai fölingerületésében hallatott, egyéb hangot soha nem hallottam, de e felől másoktól sem tudósítottam.

Mi a második kérdést illeti: az való, hogy a fogas vakony rendeltetése s testalkatánál fogva többnyire a föld gyomrában tartózkodik, benne eledel keresése után fáradságosan eljárván, és ellenségei, a ragadozó emlősök és madarak ellen, melyek megragadásának vak létére nagyon ki van téve, legbiztosabb rejtekhelyet találván. De meggyőződtem gyakrabban arról is, hogy ő bizonyos időszakokban, például párosodása idején, melyben egymást fölkeresni szokták, a nagyon kedvelt dinnye- és kukoriczaérés napjaiban, mikor hogy csöveihez juthasson és azokat tárába hordhassa, magukra a kukoriczaszárakra is fölmász, meggyőződtem, mondom, arról, hogy bizonyos időkben, s általában gyakran éjjelenként a föld felületére kimenvén, elég messzire eltántorog, sőt

hogy néha épen egy tájról a más tájra költözik, gazdagabb eleseghelyeket fölkeresendő. Szóval, ő valódi éjjeli állat, mit bőven tapasztaltam azon példányokon, melyeket tartottam. Mert ők a nekik földszinre rakott eledeleket mindig csak éjszakán át hordták le belső tanyáikba; ugyszinte leginkább éjjelenként ástak szekrényeikben, nappal a legnagyobb csendben heverészvén.

A harmadik kérdésemet illetőleg, t. i. vajjon készít-e magának a fogas vakony különös tanyákat, fekhelyeket, eleségtárokat? s hord-e valamit és mit hord össze telelésre ezen üregeibe? Éppen midőn két év előtt a temesvári nagygyűlésből Békésmegyén keresztül utaztam, merre már azért is vevém visszautazásomat, hogy ott ez állat körül is tehessenek vizsgálatokat, a hol az tudtommal legszámosabban tanyázik: ott vala örömem számtalan, már előbb leirt turcsöveit a fogas vakonynak vizsgálni, de egyszer-smind meggyőződni arról, hogy ezen emlős igenis s még pedig tetemes nagy eleségtárokat és külön fekhelyeket készít magának, s hogy azokat különféle növénytáplálékokkal bőségesen ellátja.

A békés-csabai iskolatanító, Sztraka Károly segéd társam társaságában kiindulván, ide s tova a csabai nagy határban fogas vakony tanyáit keresendők, nem sokára egy 70 éves agg, Kovács nevű tanyásra akadtunk, ki velünk, a földi kutyák felől kérdezősködvén, azonnal a következőket közölte: «Uraim! én az idén is bevettem $\frac{1}{4}$ holdat vöröshagymával. Ej be gyönyörűen nőtt meg! volt ám benne örömöm! (Mert, intra parenthesis sit dictum: az alföldiek nem adják ám a jó hagymát rossz pecsenyéért!) — De mi lett belőle, uraim! Mikor már eljött a kiszedés ideje, oda lett egymásután szép termésem, — csak úgy eltűnt szemeim elől, s alig foghatom meg, hogy hova lehetett? De biz én csak az átkozott földi kutyát okolom, mert sok turásai s hányásaira akadtam a lóherésemben.» — Neki indulánk tehát a jó aggal, ásókkal ellátva tanyáinak, s alig kezdők talált rakásait széthányini, már is szedtünk $1\frac{1}{2}$ véka vad és kigyóhagymával (*Allium scorodoprasum*, *senescens* et *Hyacinthus comesus*) és lóhere vastagabb gyökereivel vegyült vöröshagymát. Hányásaiból eredő csöveit követvén, nem sokára rá akadtunk éléskamrájára is, mely egy mély garád gyep felé való oldalában vala, s melynek mivolta bennünket igazi bámulattal tölte el. Ez nagyságára nézve lehetett mint-

egy három köblös, alakjára nézve olyannyira hasonló a mi közön-séges, öblös, alul tágasb, fölül szűkített buzavermeinkhez, hogy akarunk ellen jövének azon gondolatra: hogy az emberek tán ezen állattól tanulták meg a buza-verem készítését, miután inkább hihető, hogy nem ő tanulta azt az emberektől. Ezen raktára falai különben oly simák és kemények voltak, mintha azokat a leg-ügyesebb kőmives tapasztotta volna ki. Benne találtunk ismét harmadfél véka vegyületet vöröshagyma, burgonya, darabolt lóhere-gyökerekből és egy vad, t. i. bugássikkantyu (*Scabiosa panniculata*) magvas bugáiból, mely az előbbeni a hányásokban találttal 4 vékát, vagyis egy egész köblöt tesz.

Ezen raktára gyep felé álló oldalában nyílt egy tovább a kemény földbe $1\frac{1}{2}$ lábra menő cső, mely végén mintegy 5 itczés fazék nagyságra kiterjeszkedvén, bunkó formát nyert. — Ennek feneke kibélelve s kiágyazva volt pázsit és más növények puhácska gyökerei, szárai és leveleivel. S ez volt lak- és fekszobája. Azt vallotta előttünk az öreg, hogy «ő már számtalan ilyen tárait és lakhelyeit ásta föl a földi kutyáknak s bennök azokat megölte, de hogy egy üregben még két darabot soha sem lelt», mivel ők egymás iránt oly türelmetlenek s barátságtalanok, hogy a fog-ságban is, valahányszor két darab záratik össze, az erősebb azon-nal megöli a gyengébbet; mit valóban magam is a tartott példá-nyokon több ízben tapasztaltam. — Magamnál is készített a tartott darabok közül egy, melyet télre meghagytam, rajta akkor is észre-vételeket teendő, azon földdel telt nagy kád közepe táján, melyben lakott, mintegy 3 lábra mélyen a földszin alatt egy jó nagy öblöt, ennek egyik oldalán különféle növényekből, főleg kukoriczacső-, levélkékből és szálaiból puha s meleg fekhelyet, legnagyobb részét megtöltvén a neki nyújtott kedvesb eleséggel, jelesen: burgonya, sárga répa, zeller, vöröshagymával és egész kukoricza-csővekkel, melyeket azonban külön-külön a földbe eltemetett, hogy felette meg ne keményedjenek.

Már azon körülmény fejté meg 4-ik kérdésemet, miszerint ez által téli eleséget hord össze magának, hogy az t. i. a telet nem téli álomban és elzsibbadásban, hanem hogy azt bizonyosan ébren tölti. De ezen a priori vett, igen természetes következteté-sem kivül meggyőződtem még a dolog igazságáról tapasztal-

vannak, 1856-ban Nagy-Szebenben megjelent «Fauna der Wirbelthiere Siebenbürgens» című munkájában, melyben azt írja, hogy néhányszor nálunk is (Erdélyben) találtatott, t. i. Vizakna környékén és Kolozsvárnál. Egy szép példány utóbbi vidékről 1848-ban kitömve a nagyenyedi főiskola muzeumában volt.

Azon időben még csak annyit tudtak hazarészünkbeni előjövételéről, azonban említett műnek 1888-ban megjelent kibővített kiadásában az adatok már megszáporodtak, ugyanis abban már Nagy-Szeben, Vizakna, Szászváros, Vajda-Hunyad, Torda, Kolozsvár, Kolozs, Vajda-Kamarás, Mező-Tohát, Mező-Madaras, Brassó, Balánbánya, Doboka és Lozsárd vannak mint előjövetelel helyek felemlítve.

Én 1878. június hóban kaptam Zeyk Károly szivességéből Ajtonból (Kolozs vármegye) egy kinőtt him példányt, mely gyűjteményemben van.

Később egy pár évvel Horváth Miklós vármegyei főszámvevő hozott egy példányt Gerendről, melyet Amerikába küldtem.

Végül 1896. augusztus 11-én báró Bánffy Jenő ur volt szives egyet küldeni, melyet ezen vármegyebeli Szászfalu község szőlőiben fogtak.

Ezen példány szintén gyűjteményemben van felállítva.

Miután, habár valószínű, hogy Vizaknán is a fogas vakony előfordul, azonban onnan eredő példány gyűjteményben nem található, a Szászfalu szőlőiben talált példány egyedüli bizonyítéka annak, hogy ezen még most is kevésbé ismert állat vármegyénkben is előfordul.

Meg kívánom végül jegyezni, hogy miután a megjelölt példányt azon időben kaptam, a mikor a vármegyénk monographiájában megjelent dolgozatom, Alsófehér vármegye növény- és állatvilága már ki volt nyomtatva, abban ezen biztos lelhely nincs felsorolva.

III.

Gyulafehérvár környékének flórája.

Negyedik közlemény.

Írta :

BCU Cluj / Central University Library, Cluj

Dr. CSERNI BELA

főgymn. r. tanár.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

GYULAFEHÉRVÁR KÖRNYÉKÉNEK FLÓRÁJA.

Egyletünknek az 1890-iki évben megjelent harmadik évkönyvében közöltem ugyancsak előbb kitett czim alatt, *harmadik közlemény* gyanánt, azon növények lelhelyeit és névjegyzékét, melyeket az 1879—1889. évek közt vidékünkön találtam.

Az azon alkalommal felsorolt, edényes növényfajoknak száma 1120-at tett ki, míg a sejtes növényeké 68 volt.

Habár ezen nem nagy, de azért csekélynek sem mondható szám ki nem merítette vidékünk flóráját, mert bizonyára még igen sok, eddig még nem ismertett növény van környékünkön, azért mégis meg lehetünk elégedve az eddigi eredménnyel; mert, ha tekintetbe vesszük, hogy egész Erdélyből a fentebb említett időpontig (1889.) megjelent összes növényészeti könyvekben és iratokban átalán mindössze csak 2283 edényes növényfaj volt ismertetve, s a *sejtes növényekről* évkönyvünkben megjelenteken kívül vidékünkéről egyáltalán sehol sem volt szó, akkor meggyőződhetünk, hogy flóránk igen gazdag; mert az évkönyvünkben felsoroltak az Erdélyből addig ismeretes s publikált növényeknek majdnem felét teszik ki.

Meg vagyok győződve, hogy szorgosabb utánjárás mellett főkép az egyszikű növények fajait tömegesen lehetne feltalálni vidékünkön, de sok ok van rá, hogy az még meg nem történhetik.

Ezen okok közé, melyeket vidékünknek még nem kellő növényészeti kikutatására fel lehetne hozni, főképen az is tartozik, hogy újabb időkben egymagamon kívül más növénygyűjtők nem igen fordulnak meg vidékünkön, s így a közmondás *«több szem többet lát»* — fájdalom — nálunk ez idő szerint nem alkalmazható.

A jobb fordulatra vonatkozó remény azonban még nem hagyott el, s én magam is megteszem a tőlem kitelhetőt e téren ezentul is.

Az 1889-ik évtől mai napig már 8 év folyt le; ez idő alatt igen kevés történt e téren, s magam is hivatalos és egyéb elfoglaltságom miatt csak lassan haladok; de ezenkívül főképen a nálunk már évek óta szakadatlanul beálló kedvezőtlen száraz, vagy tulnedves tavaszok és nyarak igen nevezetesen akadályozzák a botanizálást, minek folytán ez idői közleményemben is csak néhány újonnan talált növényt sorolhatok fel, s pedig 34 virágosat és 2 virágtalant.

Megjegyzem végül, hogy a felsoroltaknak nevét nem idegen forrásból vettem, hanem hogy magam szedtem azokat és gyűjteményemben meg vannak, mit különben minden egyes növény után kitett szokásos felkiáltó jel (!) által jeleztem is.

* * *

I.

BCU *Phanerogamae*. — *Virágosak*. Cluj

A) DICOTYLENDONAE. — KÉTSZÍKŰEK.

a) DIALYPETALAE. — SOKSZIRMUAK.

I. Ranunculaceae, Juss.

1121* *Pulsatilla vulgaris*, Mill. Az Emmaus fölötti gyepes hegyoldalon. A Mamuth északkeleti oldalán. (!)

II. Cruciferae, Juss.

1122. *Berteroa incana*, L. A szőlők fölötti legelőn, a Kisfalud közelében levő mezőn. (!)

III. Violaceae, D C.

1123. *Viola biflora*, L. A Kecskető alatt levő gyepes hegyoldalon. (!)

* 1890-ik évben megjelent enumerációmban közlöttek folyószámának folytatása.

IV. Geraniaceae, D C.

1124. *Geranium phaeum*, L. A Bilakon és a Mamuth délkeleti oldalán Poklos felé. (!)

V. Balsaminaceae, A. Rich.

1125. *Impatiens nolitangere*, L. Az Intregáld és Mogos közti ut mellett levő erdő szélén. 1890 aug. 23. (!)

VI. Cucurbitaceae, Juss.

1126. *Passiflora coerulea*, L. Kertekben ápolva és télire pinczébe eltéve. (!)

VII. Saxifragaceae, D C.

1127. *Parnassia palastris*, L. A Kecskékő északi oldalán az ott levő forrás közelében. (!)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VIII. Compositae, Adans.

1128. *Eupatorium cannabinum*, L. A Pappatak nevű völgyben a szőlők mellett. 1890 aug. 17-én. (!)

1129. *Echinops Ruthenicus*, M B. Eddig csak a Kecskékőről volt ismeretes (L. Dr. Cserni Béla, Gyulafehérvár környékének flórája 1888. 57. l. 285. sz. Schur, Öst. bot. Zeitschr. X. 180.) Az 1890-ki aug. 17-én találtam meglehetősen mennyiségben a Pappatak nevű völgyben a szőlők mellett. (!)

1130. *Cirsium spinosissimum* Landoz. C. furicus Griseb.? Az Intregáld felé vezető úton a Tibor fölötti hegyen 1890 aug. 23-án. (!)

1131. *Centaurea amara*, L. A Mamuth Porta Belgrád nevű homokos hegyoldalán. (!)

1132. *Arnoseris minima*, L. A Sajgó nevű hegynyílás felsőbb szántóin. (!)

IX. Ericaceae, Desv.

1133. *Calluna vulgaris*, Salisb. Az Intregáld felé vezető úton a Kecskékő átellenében levő magas hegyen 1890 aug. 23-án. (!)

1134. *Erica Tetralix*, L. Az Intregáld felé vezető úton magas hegyen Intregáld közelében. 1890. aug. 23-án. (!)

X. Hypoithyaceae, Klotzsch.

1135. *Pyrola uniflora*, L. A Tibor fölötti hegyen az Intregáld felé vezető úton. 1890. aug. 23-án. (!)

1136. *Monotropa Hypopithys*, L. Intregáld közelében a Gejzer nevű tó mellett. 1893. aug. 21-én. (!) (L. III. Évkönyv 65 l. 1062. sz.)

XI. Apocynaceae, R. Br.

1137. *Nerium Oleander*, L. Kertekben, tétre a pinczébe eltéve. (!)

XII. Gentianaceae, Juss.

1138. *Gentiana ciliata*, L. A Mamuth tetején az erdő szélén Tótfalu felé. (!)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

XIII. Boraginaceae Desv.

1139. *Cerinthe major*, L. Az Intregáldtól Mogos felé vezető út mellett levő szántókon s azok közelében. (!)

XIV. Solanaceae, Juss.

1140. *Nicandra physaloides*, Gaertn. A katonatemető mellett levő szemetes helyen. 1890. júl. 24-én. Peruból származik s elvadtan is található nálunk. (!)

XV. Personatae, L.

1141. *Veronica Anagallis*, L. A Mamuth nyugati oldalán a felső forrás közelében, a Tolvajkút mellett. (!)

XVI. Labiatae.

1142. *Salvia silvestris*, L. Az Emmaus alatt levő kaszálókon. (!)

1143. *Galeopsis speciosa*, Mill. A Mamuth nyugati oldalán

a felső forrás közelében, egy odvas bükkfa korhadt törzsén. 1890 jul. 27-én. (!)

XVII. Lentibulariaceae, Rich.

1144. *Utricularia vulgaris*, L. Az Újvilág tavaiban, a Prater mocsáros helyein. (!)

b) APETALAE. — LEPLESEK.

XVII. Polygonaceae, Juss.

1145. *Mirabilis Jalappa*, L. Kertekben mint disznővény ápolva. (!)

XIX. Cupuliferae, Rich.

1146. *Carpinus Betulus*, L. A Tolvajkút mellett kevés példányban. (!) 1890 jul. 24-én.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

B) MONOCOTYLEDONEAE. — EGYSZÍKŰEK.

XX. Orchidaceae, L.

1147. *Limodorum abortivum*, L. A Mamuth tetején az erdő délnyugati szélén. 1895. (!)

XXI. Iridaceae, R. Br.

1148. *Crocus Banaticus*, Gay. Az Emmaustól délre az erdőben az út mentén és kaszálón. A Mamuth keleti oldalán a Tolvajkút felé vezető úton is bőven. 1890 szept. 24-én, 1897 október 3-án. (!)

XXII. Liliaceae, DC.

1149. *Asphodeline lutea*, Rchb. Kertekben átteleve. (!) 1897 július.

1150. *Gagea minima*, L. A Poklos fölött levő erdő szélén. (!)

1151. *Muscari racemosum*, L. A Mamuth keleti oldalán az Emmaus közelében levő legelőkön. (!)

XXIII. Juncaceae, Agardh.

1152. *Tradescantia virginica*, L. Kertekben, félire pinczébe eltéve. (!)

XXIV. Gramineae, Juss.

1153. *Lolium remotum*, Schrank. Az Újvilághoz vezető út mellett levő mezőn és szántók szélén. (!)

C) GYMNOSPERMAE. — MAGREJTŐTELENEK.

XXV. Coniferae, Juss.

1154. *Abies Picea*, L. Kertekben, a várbeli sétatéren. (!)

II.

BCU Cluj Central University Library Cluj
Cryptogamae. Virágtalanok.

A) THALLOPHITA. — TELEPESEK.

a) FUNGINAE. — GOMBÁK.

69.* *Clathrus concellatus*, L. A Mamuth erdeiben. 1897. július. (!)

b) LICHENES. — ZUZMÓK.

70. *Peltigera canina*, Hoffm. A Mamuth erdeiben igen gyakori a földön moh közt és mohos fagyökereken, fatörzsök alsó részein, mohos szikladarabokon. (!)

* Az 1888-ik évben megjelent enumerációmban közlöttek folyószámának folytatása.

IV.

Apulumi maradványok.

(6 táblával.)

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Hetedik közlemény.

Irta :

Dr. CSERNI BÉLA

főgymn. r. tanár.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

APULUMI MARADVÁNYOK.

BEVEZETÉS.

Csak a folyó 1897-dik év május 2-án kezdhettük meg ásata-sainknak nyolczadik cyclusát, még pedig azért, mivel az 1895-ki deczember hó 10-én beszüntetvén a hetedik cyclus munkálatait, pénzhiány miatt az 1896-ki év folyamán semmit sem tehattunk.

Midőn jelen évkönyvünkben az újabbí ásatásaink eredményé-ről beszámolni szándékozom, épen azon helyzetben látom maga-mat, melyben voltam, a mikor ásatásaink hatodik cyclusában elért eredményekről jelentést kellett tennem egyletünk 1895-ki vagyis hetedik évkönyvében, mert most is, mint akkor is, nem adhatok teljesen befejezett munkát; mert habár a mostani cyclusban arány-lag nagy területet tártunk fel, mely körülbelül 1080 □ métert foglal magában, azért mégis részben majdnem teljesen meddő talajra akadtunk, részben pedig a kitért épületek maradványainak teljes kitérását ugyszólván egyetlen irányban sem értük el; minek folytán a volt római városszész tagadhatatlan tekintélyes területét hoztuk napvilágra ugyan, de az egésznek összbenyomása eddig csak igen homályos és határozatlan képet nyujt a szemlélőnek.

Ezen okból nem is készítettem el ez évre az egész terület-ről felvett alaprajzának clichéjét, fentartván azt a jövő évre.

Eredményképen ez idő szerint csak annyit láthatunk, hogy a római fürdő szomszédházainak ismét egy meglehetősz nagyszágu részével gyarapítottuk térképünket és ismereteinket.

De a napvilágra került leletek alapján azt is lehet követ-keztetni, hogy e római magán házak keleti részén már valamely római szentély vagy kisebb rendű templomra akadtunk. Az ezen említett helyen talált Minervának és Nemesisnek szentelt oltárok ottlétéről s az ugyanott levő oszlopsorból kiindulva, igen könnyen megbarátkozhatunk azon feltétellel, hogy ott valamely római temp-lom állott.

Erről a jövő több felvilágosítást fog nyújtani.

Ezen most lefolyt nyolczadik cyclust tehát, mint már főnebb emlitém, f. é. május 2-án kezdtük meg és nagyon kevés nap kivételével f. é. október 21-ig, azaz teljes 4 hónapon át folytattuk szakadatlanul.

Ásatásaink ügyére nézve az idén a legkedvezőbb körülmény közé számítandó a Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minister urnak azon nemeslelkű elhatározása, melynél fogva egyletünknek régészeti kutatásokra az 1896-ki évre 500 frtot segélyképen kiutalni kegyeskedett.

Erre vonatkozólag már az 1895-ki évnék egyik választmányi gyűlésünkön hozta nagyságos dr. *Ujfalussy* József egyleti alelnök, kanonok és volt országgyűlési képviselő úr azon örvendetes hirt tudomásunkra, hogy a Nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minister dr. *Wlassics* Gyula úr egyletünk kérésére és dr. *Ujfalussy* József úr bővebb felvilágosítása folytán azon biztató ígérétet adta, hogy ő (a minister ur) az 1896-ki állam költségvetésben ily célokra felvett összegből egyletünknek is fog juttatni bizonyos összeget s nem sokára tetté vált e magas helyről származott ígérét, mert az 1897-ki márcz. 29-én 19,989. szám alatt kelt magas leiratával a minister ur az említett 500 forintnyi segélyt kiutalta az 1896-ki év folyamára, mely 500 forintnyi összegből az egylet választmánya 300 frtot bocsátott rendelkezésemre az ásatások folytatása céljából.

De munkálatainknak könnyítésére szolgált okul főképen még azon kedvező és az egyletet nagy hálaára lekötelező körülmény is, hogy méltóságos *Kozma* Gyula, kir. főügyész úr a közügy és tudomány érdekében megadta ezen évre is az engedélyt, hogy a helybeli kir. törvényszéki börtönben levő rabokat alkalmazhassuk az ásatási munkálatok véghezvitelénél.

Ezáltal ezen lefolyt cyclusban is fegyelmezett és olcsó munkás csapatot nyertünk.

Rövid idő alatt derekasan begyakorolta magát az állandóan alkalmazott 10 munkás a kényes munka elvégzésébe, úgy, hogy kellő ügyessége és figyelmessége folytán a legkisebb lelet sem hanyódottnak vagy rontatottnak el, s így az idén is a leleteknek nagy halmaza tölti be szűk terjedelmű muzeumunkat oly annyira, hogy

az idegenekre nézve muzeumunk látogatását már be kellett szüntetni.

A fennebb említett kedvező körülményekkel szemben azon kevésbé kedvező, sőt mélyen megszorító esemény is merült fel, hogy t. i. Nagyméltóságu Galanthai Galgóczy Tivadar cs. és kir. altábornagy úr, és a XII. cs. és kir. hadtest parancsnoka, egyetünknek magas pártfogója, a mult év folyamán elhalálozott.

Emléke egyetünk előtt mindig becses fog maradni.

Sajnálattal vettük azon körülményt is, hogy Méltóságos Kirchhammer Sándor cs. és kir. vezérőrnagy és volt várparancsnok úr, hasonlóképen legjobb pártfogóinknak egyike, Jaroslavba cs. és kir. hadosztály-parancsnokká előléptetvén, körünkől távozott, minek folytán egyetünk egy csapással egyszerre két magas szellemü pártfogótól lett megfosztva.

Vigaszunkra szolgálhat azonban azon édes remény, hogy a jelenlegi hadtestparancsnok, Ohstorffy Probst Emil úr ő nagyméltósága, ki már is nagy érdeklődést tanusított egyetünk működése iránt, épen úgy, mint nemes lelkü elődje, pártfogását egyetüntől nem fogja elvonni, valamint hisszük azt is, hogy a jelenlegi várparancsnok, Perl Mór cs. és kir. vezérőrnagy úr, egyetünknek érdekeit elősegíti, mihelyt céljainkkal és működésünkkel közelebbről megismerkedik.

A lefolyt nyolczadik cyclusban feladatomban volt ásatásainkat úgy vezetni, hogy az alaprajzon (L. a mult évi évkönyvünkhez csatolt alaprajzot) VII. VIII. IX. XXI. XXXIX. LX. LXXI. LXXII. LXXIII. LXXIV. LXXV és LXXX. számokkal jelölt pontokat, melyek a régebben föltárt részleteket jelölik, összekötésbe hozzam.

Az ásatási munkálatokat ennél fogva mindjárt elején az eddig kitért északi részben, VII. VIII. és IX. számokkal jelölt pontokban megkezdtem, dél-nyugat felé haladván LXXII—LXXX. számokkal jelölt pontok felé; de ezen terület már régebbi időkben hadgyakorlatok alkalmával fel lett dülva és a római maradványoktól annyira megfosztottnak találtuk, hogy a munkálatokat ezen irányban meddőségük miatt csakhamar félbe szakítottam.

Ezen területen csakis a VII. VIII. és IX. számú helyiségek* dél-nyugat felőli szomszéd helyiségeinek kevés nyomát fentartó csekélyebb falmaradványait, néhány már ismeretes bélyeges téglát, edénytöredékeket és 2 darab feliratos márványtábla-töredéket találtunk, melyekről a leletek rovatában lesz bővebb említés.

Ezen újabbi időkben feltárt falmaradványok rajza a jövő évi jelentéshez csatolandó alaprajzon föl lesz tüntetve.

Beszűntetvén tehát ezen irányban munkálatainkat, áttértünk feladatom második részének megoldására, t. i. az ásatást az alaprajzon XI. XIV. XVIII. XXV. és XXVI. számokkal jelölt pontokból kiindulva folytatva észak és északkelet felé.

E területen már sokkal több és szebb eredménynyel működöttünk, mert a római falmaradványok, a fűtési szerkezetek és a padozatok itt e században a pusztító kezekről nem érintettek, miért is több helyiségnek teljes kitérása sikerült.

A kitérés további folytatása ezen irányban azonban ez idő szerint már nem lehetséges, mert az ott álló cs. és kir. katonai kincstári gazdasági épületek meggátolják a tovahaladást; miért is jövőben az ásatást az ásatási területnek délkeleti és déli részére át kell helyezni, hol bizonyára még sok épületmaradvány és becses leletek fognak felszínre kerülni.

A hetedik ásatási cyclus befejezéseig kitért területről egy-letünk megbizásából és költségein egy 2'40 m. hosszú és 1'60 m. széles, a legkisebb részleteiben is hű modellt készítettem, mely a kitért falakat, padozatokat, földalatti fűtőszervezeteket stb. természetesen alakban és színben 1 : 50 mértékkel ábrázolja. (Lásd a VI. táblát.)

Ezen modell az 1896-iki ezredéves országos kiállításon a «Köz-művelődési pavillon» földszinti helyiségében volt kiállítva és a kiállítási jury ítélete alapján *a kiállítási bronz érmet nyerte jutalmul.***

«Az Archaeologiai Értesítő» modellünkről következőleg nyilatkozott:

«*Apulum földalatti alapfalainak* mintáját készítette dr. Cserni Béla és állította ki az ezredéves kiállítás közművelődési épület

* A hol római számokra van hivatkozás, ott mindenütt értendő a mult évi évkönyvünkhöz csatolt alaprajz.

** Egyletünk által kiállított más régiségek *elismerő okmányt* nyertek.

földszinti termében. Az 1/50 nagyságu minta hat évi ásatás eredményeit (1889—1895) vezeti szemünk elé, melyeket dr. Cserni ritka kitarásának és lelkesedésének köszönhetünk. A minta nagy gondal készült és csak azt kell a nagy közönség érdekében kívánni, hogy nyomtatott leíró magyarázat csatoltassék a mintához, mely e nélkül csak számos, többnyire derékszögben találkozó falmaradvány tömkelegének látszik a laikus szem előtt. — x.» —*

Az idei évkönyvünkhez csatolt fényképekre vonatkozólag még megjegyzem, hogy az első táblán levő kép az ásatási helynek I. II. III. IV. V. VI. VII. VIII. IX. X. XI. XII. XIII. XV. XVI. XVII. XVIII. XIX. XX. XXII. XXIII. XXIV. XXV. XXVI. XXVII. XXVIII. XXIX. XXX. XXXI. és XXXII. számokkal jelölt helyiségeket északról nézve ábrázolja. (L. a mult évi évkönyvünkhez csatolt alaprajzot is.)

A második táblán levő kép a XXVI. a. b. XXVIII. XXIX. XXX. XXXI. és XXXII. számokkal jelölt helyiségeket mutatja délről nézve. (L. a m. évk. cs. alapr. is.)

A harmadik táblán levő kép a XLVII. LVI. LVII. LVIII. és LIX. számokkal jelölt helyiséget és csatornákat mutatja keletről nézve. (L. a m. évk. cs. alapr. is.)

A negyedik táblán levő kép a XLVII. LVI. és LVII. számokkal jelölteket reprodukálja délkeletről nézve. (L. a m. évk. cs. alapr. is.)

Az ötödik táblán levő kép a XXVIII. helyiség mellett talált Minerva-oltárt ábrázolja. (L. a m. évk. 50. l. és alapr. is.)

A hatodik táblán van a kiállított modellnek szűk helyiségben s kedvezőtlen világításnál fölvetett kissé sötét képe, a mely helyett jövő alkalommal jobbat fogunk adni.

I.

A RÓMAI FÜRDŐ SZOMSZÉD ÉPÜLETEINEK MARADVÁNYAI.

A folyó nyolczadik ásatási cyclusban két magán háznak és valamely római szentélynek falmaradványait tártuk fel, s pedig a

* Lásd az Arch. Ért. XVI. köt. 3. sz. 1896-iki jun. füzet 288. l. — A modellhez egy tervrajzot és 7 évkönyvet leíró részszel csatoltam, de nem tudni miért, nem voltak azok a kiállításon a maga helyére téve!

mult évi évkönyvünkhöz csatolt alaprajzon levő X. XI. XIII. XVII. és XXII. számokkal jelölt azelőtti években feltárt ház részletei tőszomszédságában levő magánházat, mely az eddigi feltárásból ítélve, legalább 12 helyiséget foglal magában, s pedig északról dél felé haladva, van itt először egy nagy, 6·50 m. széles, 8·90 m. hosszú, azaz 57·85 □ m. területű terem, mely alfűtési szerkezet nélküli, padozata pedig piskóta alaku téglamozaikkal van kirakva.

A mozaik legnagyobb részben teljes épségben van; csak itt-ott mutat a talaj hullámzatos emelkedéseket és mélyedéseket, a nélkül, hogy olyan helyeken a mozaik félbeszakadt volna.

Vajjon mi okozhatta e padozatnak hullámzatosságát?

Vakonturások, vagy földi giliszták működésének eredménye-e ez? Lehet, hogy mindekét tényező működött közre itt, mert a padozat alját képező betonnemű réteg olyannyira laza, hogy a mozaikdarabok szoros összefüggés nélkül, a legkisebb érintésre elválnak úgy az alapjuktól, mint egymástól is, mely jelenséget az eddigelé feltárt ilyenmű mozaik-padozatokon nem tapasztaltam; sőt ellenkezőleg oly erős összefüggésben szoktak lenni az egyes mozaik darabok a talajukkal és egymással, hogy ásóval méter nagyságu padozat-lemezeket épen lehetett kiemelni.

E terem mellett délre van egy másik majdnem hasonló helyiség, hossza 8·90 m., szélessége pedig 5·0 m.; melynek területe tehát 44·50 □ m.

Ezen terem már a mult évi cyclusban részben fel volt tárva s a VIII-ik évkönyvünkhöz csatolt alaprajzon XIV. számmal van jelölve.

Itt ismét földalatti fűtőszerkezettel találkozunk, mely a padozattól eltekintve, meglehetősen épségben maradt.

A fűtőszerkezet oszlopai részben négyszögletű, nagyobb részben pedig kerek téglából vannak összerakva.

E fűtőszerkezetből egy boltíves csatorna vezet át a szomszéd helyiségbe, hol vakon végződik. A csatorna belseje 47 cm. széles és a közepén 70 cm. magas; nagy téglából épült.

Az előbb említett nagy teremmel párhuzamban van három szomszédos kisebb helyiség, melyek nagy lapos téglával kirakott padozattal vannak ellátva.

Ezek közt az északra fekvő helyiség 2'65 m. hosszú és 2'11 m. széles, tehát 5'60 □ m. területű; a közbelső, melybe az azelőtt említett vakon végződő csatorna átnyulik, 4'50 m. hosszú, 2'70 m. széles és ennél fogva 12'15 □ m. területű, a déli oldalon fekvő pedig 3'65 m. hosszúságu, 2'65 m. szélességű, 9'67 □ m. területű.

Ezen utóbbi helyiség, mely egyttal az alaprajzon a XIII. számmal jelölt helyiséggel szomszédos, két részre van osztva s pedig olyformán, hogy az egyik része 3'20 mnyi hosszára mélyebbre fekszik, mint a 0'45 m. hosszú félivalakban épült másik része.

Ezen sajátságosságnak magyarázata még hiányzik.

A fentemlített sorban álló három helyiséggel van ismét párhuzamban három helyiség. A dél felőli a régebbi ásatáskor félig kitératott és az alaprajzon XXIII. számmal van jelölve. Ennek hossza 3'08 m., szélessége 2'90 m., területe tehát 8'94 □ m.

A közbelső helyiség, mely 3'15 m. hosszú és 3'05 m. széles, nyugati és északi oldalán hatalmas és durván faragott kőlépcsőzettel van ellátva. A küszöbvel együtt van három-három lépcsőfok; a nyugati fal egész hosszában menő lépcső legfelső foka 25 cm., másodika 51 cm. és harmadika 33 cm. széles; az északi falrészben helyet foglaló lépcső felső foka 60 cm., közbelsője 61 cm. és alsója 30 cm. szélességű.

Ezen helyiségnek rendeltetésére nehezen következtetni, mert sem pinczére, sem fürdőmedenczére nem vall.

Az ezen helyiségtől északra első apró helyiség egyszersmind szomszédos azon nyolczszögű, alfütési szerkezettel bíró teremmel, melynek déli oldala egy félkörű kiugrásba megy át. E terem már a mult ásatási cyclusban ki volt tárva részben és az alaprajzon XXV. számmal van jelölve.

Ezen hihetőleg volt díszteremnek leghosszabb átlója, a félkörű kiugrást beleértve, 8'75 m., kisebb átmérője pedig 6'65 m., területe pedig körülbelől 48'50 □ m.

A terem északi falában fűtőcsatornanyílás van, mely boltíves volt, de felső része hiányzik, szélessége 40 cm.

Ugyanezen házhoz tartozónak látszik azon három nagy helyiség is, melyek az imént leirtaktól északra fekszenek, mind alfütési szerkezettel bírnak, de még csak részben kitératottak.

Az alfütési szerkezet itt is többnyire négyszögű téglából épült oszlopokkal volt kombinálva.

Az ezen terjedelmes épületet alkotó falak többnyire kőből vannak építve és igen vastagok. Vastagságuk változik a 60, 75 és 90 cm. közt, s mivel építőanyaguk és szerkezetükre nézve teljesen megegyeznek, mindannyit ugyanegy házhoz tartozóknak vélem.

A másik kitért épületrész a nyolczszögű teremtől keletre esik és valamivel mélyebbre fekszik, mint amaz. Többnyire apró helyiségekből áll, melyek sajátságos építkezésükből nehezen engednek következtetni rendeltetésükre.

Van itt egy alfütési szerkezettel ellátott folyosó, mely 2·37 m. széles és 5·60 m. hosszú, déli végén elágazik, mint egy T betű felső része. Ezen felső rész 6·95 m. hosszú és 0·55 m. széles; a fűtőszerkezete kerek téglából rakott oszlopokkal van ellátva. A folyosó és az annak két oldalán levő szűk helyiségeknek összes szélessége 6·95 m., az eddig kitért hosszúsága a keresztbe menő részszel együtt 6·15 m.

Az ettől keletre fekvő helyiség, mely már a múlt évben részben ki lett tárva és az alaprajzon XXVI. számmal van jelölve, igen sajátságos alaku lépcsőzettel van ellátva, mely nyílt tűzhelyhez is hasonlít, s honnan egy nagy lapos téglából épült csatorna a keletre fekvő, az alaprajzon XXVIII. számmal jelölt helyiség felé vezet. Ezen csatornának csak is az alja van még meg, oldalai elpusztultak.

Innen keletre van 3 kisebb helyiség, azután egy folyosó és ezentúl még egy nagyobb helyiség, melyek mindannyian már a múlt évben részben ki lettek tárva és az alaprajzon sorban XXVIII. XXV. XXXI. és XXXII. számokkal vannak jelölve.

A XXXII. számmal jelölt nagyobb terem mögött északkelet felé van közös kőtalapzaton egy kőoszlopsor, melyből 3 darab még megvan. Ezen oszlopsor akár peristylumra, akár valamely templom oldalára emlékeztet.

Lehetséges tehát, hogy itt a római fürdő és a magánházak közelében valamely római szentély vagy kisebbszerű templom volt, melynek maradványaira most akadunk. Ezt annál is inkább föltehetjük, mert a múlt évben találtuk itt a XXX. számmal (az alaprajzon) jelölt helyiség közelében a Minervának emelt oltárt, az

idén pedig épen az oszlopok közelében a Nemesis tiszteletére szentelt oltárt.

A mostan kiásott kőoszlopokhoz hasonlókat már régebbi időkben is lelték a szomszéd kertben a közel levő kerítés közelében, miből következtetni, hogy azok is e templom, vagy szentélyhez tartoztak. A jövőben folytatandó kutatások majd fényt derítenek e dologra is.

A fenn említett épületek rendeltetésére nézve ez idő szerint általán még nem mondhatunk semminemű határozott véleményt, miért is ezeknek közelebről való, tűzetesebb leírása a jövő évi ásatások kedvezőbb eredményétől fog függni.

II.

A Z Á S A T Á S L E L E T E I.

I. Bélyeges téglák.

A nyolczadik ásatási cyclyusban talált bélyeges téglák száma általában igen csekély; a most feltárt falmaradványok közt többnyire bélyegtelen téglák fordultak elő s azon kevés bélyeges, melyeket találtunk, mind megegyeznek az azelőtti évbeliakkal.

Az új ásatásainknál talált régebbi és már évkönyveinkben ismertetett bélyegeket egyszerűen csak ide iktatom azért, hogy az építő anyag egybetartozását és egykoruságát annál jobban feltüntethessem.

Igy találtam a fent leirt épületrészletekben a következőket:

1. LEG XIII.

2. LEG XIII. AN. (Antoniniana.)

3. LEG XIII. G. (Gemina.)

4. LEG XIII. GM.

5. LEG XIII. GEM.

6. LEG XIII. GM.

AEL. VALENS. (Aelius Valens.)

7. LEG XIII. GEM.

AVR. GODF (Godes fecit.)

8. PED. SING	(Pedites singulares.)
9. NSING	(Numerus singularium.)
10. LEG XIII. G	
IVL DEIOTARVS	(Julius Deiotarus.)

Az itt felsorolt bélyegek mindenikét ismertettem a mult évek évkönyveiben. (L. IV. 1891. — V. 1892. — VI. 1894. — VII. 1895 — és VIII. 1896.)

II. Az alfütési szerkezethez tartozó támoszlopok.

Az idei ásatási cyclus alatt kitárt helyiségekben majdnem mindenütt előfordul az alfütési szerkezet, csupán csak a már említett mozaikos padozattal bíró 57·85 □ m. területű terem nélküli az alfütési szerkezetet.

Mindenütt csak tömör, négyszögletű vagy kerekalaku téglából összerakott oszlopokat találtunk.

A szerkezet maga minden tekintetben hasonlít az eddig leirtakhoz. A téglák nagysága és minősége, azoknak elhelyezése és az oszlopok magassága mindenütt egyforma az azelőttiekkel, úgy, hogy azoknak külön és újbóli leírása teljesen fölöslegessé vált.

III. Padozatrészek.

A már leirt 57·85 □ m. területű nagy termen kívül, melynek 7·2 cm. hosszú, 4·2 cm. széles piskóta alaku téglá mozaik darab-ból álló padozata van, a többi helyiségek mind kisebb-nagyobb lapos téglákkal vannak kirakva. A téglák mind bélyegtelenek.

IV. Színes falvakolat-töredékek.

A jelen cyclus alatt feltárt épületrészletek közt kevés falvakolatot találtunk; a legtöbb azonban itt is a pompeji vöröst mutatja.

V. Edények és üvegneműek.

Ezen cyclus alatt is kosárszámmal vittünk muzeumunkba edénytöredékeket. Egészen ép edényeket az idén nem igen talál-

tünk, de a találtak közt érdekes darabok vannak. Leltünk egy márványkőből faragott nagy tálnak több mint felét. Ezen tál két lemezfüllel birt és az egyik oldalán növénydiszítés van faragva. A tál felső átmérője 35 cm., magassága pedig 11 cm.

Találtunk továbbá 4 kisebb urna töredékeit, 2 korsót; azután egy cratert nyers kőből faragva, melynek felső átmérője 42 cm., magassága pedig 12 cm.

Üvegedények kis töredékeit és üvegtábla darabokat meg lehetős mennyiségben találtunk.

VI. Bronztárgyak.

Kevés apró disztárgyak töredékeit, két szeget és 3 karikát leltünk.

VII. Vastárgyak.

Néhány összetört házi eszközre és kis kulcsra és egy kardpenge fölsejére akadunk.

VIII. Lámpák.

Ezen cycloban 3 egész mécses és sok töredéket leltünk. Egy fél mécsesnek alsó részén IANVA . . . bélyeg látható, a bélyegnek harmada hiányzik; azért e szót IANVArius-ra lehetne kiegészíteni.

IX. Pénzek.

A lefolyt ásatási cyclob alatt összesen 8 darab római ezüst- és bronz-pénzt ástunk ki.

Ezek közt van 1 Diva Faustina, 1. Jul. Philippus. Provincia Dacia, ann. I., 1 Hadrianus.

A pénzeknek meghatározását későbbi időkre halasztjuk.

X. Kőfaragó- és szobrászmunkák.

Finom agyagból készült Juno-szobrocskának fejét leltük.

A fej 5 cm. magas. — A XXXII. számmal jelölt helyiség

közeliében utólagos kutatás alkalmával az ásatási hely felügyelője Borza úr 1897 november 22-én egy kettétört oltárt talált.

Az oltár durva, szemcsés homokkőből készült, teljes magassága 64 cm., vastagsága 15 cm.; csak a mellső oldala van megfaragva. Itt a talapzata 42 cm. széles, 15 cm. magas. Az írást magában foglaló rész 36 cm. magas és 32 cm. széles, a felső párkányzata 14 cm. magas.

Az írás hét sorból áll, a betűk 4 cm. magasak és durva kivitelűek.

Felirata pedig ez:

I.

NEMESI

DEAE • TER

MARC | |

| BF TEM

PUM NOV°

BCU Cluj / Central Library Cluj

V L

A IX. számmal jelölt helyiség közelében találtuk egy márványtáblának 2 darabból való töredékét.

A töredéken levő betűk:

II.

| | | | | | | | | |

| | | | VS • BF | | | |

| | G • PRAETOR

| | ONO • INNU

| | SSIMO ≡≡

.....
 .....
 .....

A XIV. számmal jelölt nagy terem közelében 3-féle márvány táblának kisebb töredékeit találtuk, melyeken következő betűk láthatók:

III.

a) LVTE · SEVERI
 (prosa) LAM · SPECV |
 VO · FECER |||||
 AE | |||||

b) | SC |||||
 | DIO |||||
 | IVSSVI

c) V
 NIN

d) ~ VV ||||| |
 || FR · SCR P |

IV.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

V · N
 VLP · BAC
 IVL · TAC
 CLA · CLA
 L VAL
 T VAT
 AN
 CL
 FA

V.

IVLIAN	kivakart sor.
VAN	
S	
V	

Végül találtunk egy kis márvány képfaragványt. A tábla 17 cm. magas, 14 cm. széles és 2 cm. vastag, és vadászati jelenetet

ábrázol. A vadász lóháton ül, lándzsát hajtva, köpenye lebegő. A ló farkát egy ember tartja, mintha vissza akarná tartani a lovast. A ló alatt egy ijedten hátráló, de mégis ugató kutya van s vele szemben egy ló-féle állatnak mellső része. E ló mellett egy alak van, -- de az, hogy fatörzs, ember, mumia vagy micsoda, ki nem vehető.

Az ezen cyclusban még meg nem fejtett dolgok majd a jövőben fogják megoldásukat találni, és ezzel — valete!

BCU Cluj / Central University Library Cluj

V.

Lönhart Ferencz.

1819.—1897.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

Ira :

Dr. K. P.

LÖNHART FERENCZ.

1819—1897.

Egyletünket ez évben több nagy veszteség érte. De e veszteségek között legérzékenyebb vala ama váratlan csapás, mely folyó évi június hó 28-án egyletünknek nagynevü és áldozatkész *Védnökét, Lönhart Ferencz* erdélyi püspököt ragadta el tőlünk. Egy szilárd, munkára termett jellem, számtalan az elme és szív tulajdonságaival felruházott férfi szállott vele a sirba. Nem zavarta, nem keserítette, nem gátolta őt a jelentékeny testi kór sem a folytonos munkában. Rangja, magas állása senkiben irigységet nem keltett, inkább tiszteletet, elismerést szerzett neki.

Született Nagy-Ágon, Hunyadmegyében, 1819. október hó 3-án. Nem származott fényes palotából: egyszerű bányász-kunyhó vala születési helye. És ő mindig azon büszkeséggel és önérzettel csüngött származási helyén, mely méltó volt a férfihoz, ki valamig csak élt, háládatos maradt az isteni gondviseléshez s hű hazájához. Szülői, vezetői ájtatos, szorgos nevelésben részesítették, míg a kolozsvári Báthory-convictus és a bécsi Pázmány-intézet szelid muzsái csak fejlesztették tehetségét és szélesbítették látókörét. Pappá 1844-ben szentelték. E pályát választá benső sugalatból, csendes természeti hajlamainál fogva. Végig haladt a papi állás fokozatain, míg a püspöki állás magas lépcsőjén állott meg; nem hogy pihenjen, hanem hogy annál többet dolgozzék. Három nagynevü püspöknek volt segédje, jobbkeze: a kegyes szívü Kovács Miklósnak, a halhatatlan emlékű Haynaldnak és az apostoli lelkületű Fogarasynak. Mig végre a nagy elődök örökébe lépett.

Bölcsője és sirja között egy hosszú, szép pálya terül el. Közvetlen tanuja volt a nemzeti ébredés küzdelmeinek, melyekben mint kolozsvári hitszónok maga is tevékeny részt vett. Mert a mit félszázad alatt, óriási erőlködések között annyi hazafiui szent

igyekezett jót és dicsőt művelt, nem kis részt kérnek abból a templomi katedrák szónokai is. Később, mint Haynaldnak titkára, irodai igazgatója, részese volt a 60-as évek hazafias mozgalmainak, melyeknek gyújtója az időben Erdélyre nézve a gyulafehérvári püspöki aula vala. Mint püspök, mint főrend híven teljesíté mindama kötelességeket, melyeket a magyar alkotmány e méltóságához kötött.

Sokoldalú elfoglaltsága mellett arra is talált időt, hogy az irodalommal foglalkozzék. Bardocz Jánossal együtt lefordították és átdolgozták 1846-ban Gruber Ágoston «Keresztény hittan elemi vázlata» cz. hitelemzési munkáját, melyről akkoron a «Religio» dicsérő szavakkal emlékezett meg.

Az 1859. és 1862-ik években Lönhart Haynaldot olaszországi útjaiban kíséri. Az elsőben Trieszt, Velence, Pádua, Vincenza, Verona, Milánó, Turin, Genua, majd a tengeren Messináiig (Sicília) Livorno és Pisa érintésével, onnan Catania, Syracuse, Palermo, visszafelé Nápoly, Róma, Nepi, Narni, Foligno, Loretto, Bologna voltak az útnak irányai. A második útban a klasszikus és a keresztény Róma volt hosszabb tanulmányaik tárgya. Mig visszafelé Lausannen keresztül Marseillbe, Lyonba mentek és Genfen át tértek vissza Erdélybe.

Ez utazások alatt Lönhart Haynaldot mint főpapot és botanikust kísérte. S alkalma volt e világhírű főpaprak és diplomatának a révén széleskörű ismereteket, finomult izlést és felfogást elsajátítani s módjában állott a természet titkait ellesni. Ennek jelét is adta Lönhart az «Olaszúti jegyzetek»-ben, melyeket Veszely Károly barátja adott ki a «Gyulafehérvári Füzetek» II. kötetében Kolozsvárt, 1862-ben. A keresetlen egyszerűség, közvetlenség és kifejelett műzslés bájaival hat Lönhart e szép útleírásokban.

Mint főpap ismerte a lelki életnek minden lüktetését. Papjai és liiveivel való érintkezésben nyájjas, leereszkedő volt. Beszédei egyszerűek és rövidek voltak; a szív bensőjéből jöttek és az értelem meggyőző erejével hatottak. A népnevelés szívéen feküdt, a melyre évenként több ezeret áldozott. 10.000 frtot adományozott a gyulafehérvári gymnasium javára, Boiczán leány-iskolát épített stb. Kiváló érzeke volt a hazai kulturális intézmények felkarolásában. Alapító tagja volt az erdélyi magyar közművelődési egyesü-

örömet meghallgatja mások véleményét is, de azután kifejezett véleménye annál határozottabb. Élénk kedélyén semmi változás sem igen szokott győzedelmeskedni stb.)*

Ezen tanulmány-útról, mely hivatásának minden tekintetben magaslatán állott és megfelelt, az utazók szeptember közepén tértek vissza.

Veszelynek kiváló érdemeit nemsokára a Szentszék s a felség is méltányolta. A római pápa ő szentsége t. kamarásává nevezi ki, királyunk ő felsége pedig a szebeni cz. prépostságot adományozza neki. Magas kitüntetés mindkettő, de teljesen érdemes embernek jutott.

Az autonómiai kongresszusra az egyházmegyei papság Veszelyt választja képviselőjének s ő a Budapesten tartott kongresszus gyűlésein tevékeny részt vett. Több ízben felszólalt s az autonómiai gyűlésekről 9 terjedelmes levelet irt az Éltes Károly dr. szerkesztése alatt levő «Egyházi és Iskolai Hetilap» 1871-i évfolyamába.

Az erdélyi róm. kath. U. Státusz az 1874. Julius 2-án tartott ülésében az elhunyt Keserü Mózes választott püspök s az igazgatótanács előadója helyébe, «ki félszázados fáradhatatlan munkássággal szolgálta egyházmegyénket, és kinek szakavatottsága épen a hozzánk tartozó ügyekben oly kitűnő helyet jelölt ki számára, melyet midőn most üresen látunk, akkor érezzük ő benne veszteségünk nagyságát»,** 103 szavazatból 42-vel Veszelyt választja előadónak. (Éltes Károly dr. közvetlen utódja már ekkor 33 szavazatot nyert.)

Veszely tehát Maros-Vásárhelyt is elhagyta s Kolozsvárra költözött át. Új munkakör várt reá, de itt is derekasan megállotta helyét. Erdély profán- és egyháztörténelmének teljes ismerete kiváló segítségére szolgált azon ügyek elintézésénél, melyek a nem rég hamvaiból föléledt autonómia keretében mozogtak.

Az előadói tiszt székében sem ült soká. Királyunk ő felsége az 1875. év elején Lőnhart Ferencz kolozsvári apátplebánost a gyulafehérvári székesegyház nagyprépostjává nevezte ki. Meg-

* U. o. 9. l.

** Fogarassy M. erdélyi püspöknek az 1874. évi státuszgyűlést megnyitó beszédéből. L. Veszely K. «Az erd. r. k. püsp. megye autonómiaja» II. r. 124. l.

üresedett hát Erdély legelső plebániája. S a kolozsvári hitközség az 1875. év április 4-én tartott gyűlésén Veszely Károlyt választja meg plebánossá, kit Fogarassy püspök örömmel erősített meg.

Kolozsvár Erdély legnagyobb és legelőkelőbb városa, lakosainak úgy számánál, mint intelligenciájánál fogva. «A kolozsvári plebános mindig előkelő, vezérszerepet vitt úgy a város ügyeiben, mint a társadalmi életben. Mint az egyházmegye kiváló dignitáriusa befolyása nagy, pártállása nem egyszer döntő volt az egyházmegye politikai ügyeiben már csak azért is, mert ez ügyek vezetőivel közvetlen összeköttetésben élt. Személyes tulajdonai s társadalmi tapintatossága bizonyítéka vala egyszersmind a felekezetekkel való békés viszonynak, a mennyiben a református és unitárius egyházfő szintén Kolozsvárt székel.»* Ezek a terhek nehezettek Veszelyre is.

Veszely híven folytatta azt a nagy munkát, melyet Lönhart, közvetlen elődje, a meglehetősen elhanyagolt plebánia rendezése körül oly buzgón megkezdett. A lelkipásztorkodás s a tanügy terén ritka odaadással működött s 7 évig tartó lelkipásztorkodása sokkal szebb eredményeket tudna felmutatni, ha be nem áll — a katasztrófa.

Istenem! minő csapás! A szelid lelkületű, optimista, áldozatkész, tudós, munkabíró s a végkimerülésig munkálkodó Veszely életének multját és reményét siratva ott áll egy fényesen megfutott pályának romjain, mind hajdan Marius Karthagónak összedült és füsttől barnult falain!

Nem részletezem e csapást, melyet a Gondviselés Veszelyre mért. Egy pálczával s imakönyvével a kezében hagyja el Erdély legtekintélyesebb egyházi állását, hogy a kis Borbándon kezdjen egy új életet. A pálczát, mint nekem többször mondá — a tövisi vasuti indulóház várótermében felejtette s az imakönyvével a hóna alatt érkezett meg Borbándra. Ez az imakönyv volt összes vagyona!

Talán jobb is volt így. Hisz' az az imakönyv mentette meg lelkét az elcsüggedéstől, a kétségbeeséstől.

Jól mondja Tompa:

« . . . a nemes kebel csak épül
Kemény csapás-, nagy szenvedéstül,
S magasb érzelmeket terem.»

* I. Dr. Bilinszky és Prokupek «Lönhart F. erdélyi püspök élete.» 49. l.

Veszelyn a költő ezen örökszép mondása teljesült. Nem csüggedt el, nem jajveszékelt, hanem új otthont és működési kört teremtett magának Borbándon. Mint lelkipásztor a reá bízott kis nyáját igazi apostoli buzgósággal és odaadással kalauzolta az üdvösség útján s a szeretettel és tisztelettel hozzá ragaszkodó híveknek — az apostollal — mindenévé vált. A borbándi atyafiak peres ügyben hozzá fordultak, — betegség alkalmával őt konzultálták első sorban s csak akkor fordultak ügyvédhez vagy orvoshoz, ha a «méltóságos plebános ur» megparancsolta. A szülőknek ő adott tanácsot, hogy ebből a gyerekből kovácsmestert, amabból meg ácsot képeztesse, — ezt meg taníttassák, mert jó esze és viselete reményekre jogosít. Összes hírlapjait elolvasás végett rendszeresen kiadta a borbándiak közé s ezek vasárnap d. u. a házak előtti padokon kaszinót képezve politizáltak s ha nehézség merült fel egy vagy más kérdésben, Fára a sánta suszter volt az orakulum, kitől csupán Veszelyhez lehetett fellebbezni. S a jó Veszely el-elmosolyodott, midőn a jóra való borbándiak egy-egy furcsa kérdéssel állottak elibe. Pl. hogy ha az a Bánffy főminister az országot annyira tönkre teszi, hogy már az ujságok is kiírják, miért nem csapja el a király? Vagy talán ő felsége nem olvas magyar ujságot?! S ilyenkor Veszely egy tapintatos megjegyzéssel eloszlatta a borbándiak skrupulusait.

Veszely, ki — miként láttuk — egész életén át a munkának volt embere, Borbándon ismét hozzá látott az irodalmi munkássághoz. Hiszen ha eddig az irodalom terén való működése életszükségletét képezte ideális szempontból, most már praktikus szempont is sürgette a tollforgatást. Hogy Schillerrel szóljak, eddigelé Veszelyre nézve az irodalmi munkálkodás, a tudomány «die hehre, die himmlische Göttin» volt, Borbándon, a 7—800 ftros parochián már «eine tüchtige Kuh, die ihn mit Butter versieht.» Neki fogott hát a dolognak. Gyalulatlan faasztalon, három krajczáros kis fapipájából a négy krajczárnyi pak tubák nem épen illatos füstjét eregetve, dolgozott reggeltől estig. Szegény nővére, Veszely Róza sokszor panaszkolt nekem, hogy bátyjának ezen túlságos munkássága előbb-utóbb megárt. De Veszely csak dolgozott tovább. Irta remek cikkeit «Tenge» álnév alatt a «Magyar Állam»-ba — szinte kétezerre megy ezek száma —, a «Közmű-

velődés»-be és más lapokba. Kiadta az «*Erdélyi Katholikus Hírszónok*» 5-ik kötetét — négyet megelőzőleg rendezett már sajtó alá s nyomtatott ki saját költségén —, kiadta «*Az erdélyi róm. kath. püspöki megye Autonomiája*» cz. vaskos művét, mely régen érezhető hiányt pótol. Ott volt az «Erdélyi róm. kath. irodalmi társulat» bölcsőjénél, melynek több éven át elnöke is vala s közgyűléseit egy-egy remek értekezéssel nyitotta meg; — ott volt egyeletünk megalakulásánál, mely legelső gyűlésén tiszteletbeli tagjává választja s nemsokára rá tiszteletbeli elnökévé kiáltja ki. S mindnyájan jól emlékezünk, minő szeretettel vonzódott egyeletünkhöz, mily sok szellemi kincscsel gazdagított tudásának kiapadhatlan tárházából s mily nemes magatartással és éles belátással szólott a fölmerült egyes kérdésekhez. Egyeletünk évkönyveiben neve meg van örökítve!

S mit mondjak még többet?!

Az 1891-ik év telén súlyos betegen feküdt. Büszkeséggel vallom be, hogy én voltam a helyettese a plebánián. «Végezze el a szt. misét, — szólott hozzám egy vasárnapon remegő hangon — prédikáljon, van egy keresztelő is s az anyát avassa be s aztán vegye magához az Oltáriszentséget s az utolsó kenethez szükséges szereket s jöjjön ide vissza; beteghez kell menni.» Elvégeztem mindent s visszajöttem Veszely szobájába. «Menjen reggelizni!» — szólott hozzám. — «Ugyis itt az ebéd ideje, — válaszolám — nem reggelizem már.» — «Ha mondom, menjen reggelizni — folytatá Veszely; — ki hallotta, hogy éhhommal menjen a pap a beteghez? Ez veszedelmes dolog.» Reggeliztem hát. Visszakerülve a szobájába, rám parancsolt, hogy az egyházi ruhákat öltsem magamra. «Hol a haldokló beteg?» kérdém elcsodálkozva. — «Itt fekszik maga előtt, jöjjön s gyóntasson meg. Ki tudja, jövő vasárnapig látok-e papot?» A köny kicsordult szememből. Odaültem hát mellé. «Istenem — fohászokodék Veszely — beh nem tudnak magok semmit! Ki látta, hogy a pap a beteggel épen szemközt üljön, hogy a beteg szájából kitóduló lehelletet a pap szivja be? Azt tanulja meg . . .» Szóval alapos instrukciót adott a betegek körül való eljárásról. Aztán meggyónt, áldozott, az utolsó kenetet fölvette, a végrendeletét — pénzről abban egy árva szó sem volt — velem megiratta, szóval, mint ő jegyzé meg, «reisefertig» volt,

Hál' Istennek! ismét folyógyult s még nagyobb hévvel folytatta a munkásságot. 1894. január 1-én aranymiséjét ünnepelte jó egészséggel, jó kedvvel. Délelőtt a borbándiak üdvözölték, délután a fehérvári káptalan és papság több kiváló tagja kereste fel. Lehattunk vagy tizen, de négyünknek állani kellett — szék hiányában.

Az 1896-ik év február havában ismét nála voltam. «Érzem életem végét — sohajtott föl —, az a két kaszás (— 77 éves volt —) elvisz engem is.» Megilletődve hallgattam.

Telt-múlt az idő. November 4-én estve felé kirándultam Borbándra, hogy Veszelyt névnapja alkalmából üdvözöljem. Épen halálára érkeztem oda. Megkondult a borbándi templom kis harangja s az esti szellő szárnyain sirva, zokogva vitte tova, szét az egész országba: meghalt Veszely!

Meghalt Veszely! Elaludt szépen, csendesen, mint a bágyadt munkás, ki a hosszú nap terhének és hevének elviselése után jótékony álmra hajtja a nagy munkában elcsigázott tagjait; — elaludt, mint a fáradt vándor, ki hosszas bolyongások után végre valahára hön ohajtott hazájába, otthonába ér s ledől pihenni, nyugodni . . .

Meghalt Veszely! De emlékét nem csak a borbándi temetőben sirja fölé helyezett obeliszk hirdeti, hanem megőrzi az egyház, a haza, a tudományosság, s — hogy a költővel végezzem szerény nekrológomat —

«Emlékét a jók, nemesek s jövőendő
Századok áldják.»

VII.

Az egylet kitüntetései az 1896. ezredéves országos kiállításon.

Az ezredéves országos kiállításon az egylet a következő tárgyakkal vett részt:

- a) az *apulumi ásatásokról készített gipsz-modell,*
- b) az *I—VII. Évkönyvek egy-egy diszpéldánya,*
- c) *két darab sodronying.*

Az országos kiállítás igazgató és bíráló bizottsága egyletünket *elismerő oklevéllel és kiállítási éremmel* tüntette ki, melyeknek szövegét egész terjedelmökben közöljük.

---

ványnak, a kolerának, mit bizonyít az a körülmény, hogy ezen betegség feltűnően a vizek mentén terjed tovább — természetesen más módon és irányban is — a közlekedés által tovább hurczoltatva.

A tudomány megállapítván a járványos betegségek ragályos voltát s a ragálynak mily közvetítő által s mely uton történő átplántálását, az azt meggátló vagy legalább mérséklő eljárási módot is kitalálta.

A különböző úton szétterjedő és hurczolható ragályok fejlesztői csirák, következőleg előlhető, megsemmisíthető anyagok lévén, azok forralás vagy reájuk ölőhatással bíró szervekkel meg is semmisíthetők; — ez okon szükséges a ragályozó csiráktól ellepett lakásokat, talajt vagy ruhaneműeket fertőtleníteni, vagy utóbbiakat a víz forrponjtja feletti hőnek kitenni s azért lenne szükséges a nem egészen tiszta ivóvizet is csak előleges felforralás után élvezni.

Az ember ezek szerint élete fenntartásáért, gazdasága s így anyagi jóléte fejlesztéséért állandóan a létért; küzdelmet kell, hogy folytasson a természet által életre hozott látható és pusztaszemeivel láthatatlan ellenségeivel szemben, azokat megismerni, azokkal szemben a védekezést mily módon gyakorolhatni — a természettudományok vannak hivatva kideríteni, megállapítani s így ezen tudománynak köszönhetjük nemcsak fajunk fenntarthatóságát, hanem a kultúrának oly magas fokra emelkedett fejlődését is.

Sajnos, mikép a tudománynak e tekintetbeni útmutatásai még mivelte embereknél is, különösen azonban a néposztálynál sok alkalommal még most sem találunk hitelre, és sok helyes intézkedést mondhatni csak reá erőltetéssel s így nem a kívánt mérvben lehet keresztül vinni; pedig a védekezés szüksége, a létérti küzdelem fennáll s fenn fog állani, még pedig változó irányban és módon, mert a természet az ő folytonosan átalakító működése következtében újabb és újabb változásokat, viszonyokat idéz elő.

Azokat az eredményeket, melyeket a tudományok terén elért az emberiség, földünknek csaknem egész területére kiterjedő buvárlatoknak köszönhetjük.

Egyes embernek, bármily lángeszű is legyen, rövidebb az életideje, korlátoltabb az elmetehetsége, hogysem az összes tudo-

mányokat fel tudná karolni; azért váltak ki, különösen újabb időben, az ugynevezett specialisták, kik a tudománynak csak egyes szakával foglalkoznak, s így lett a tudományokban olyan eredmény elérhető, a miről a régieknek sejtelmük sem volt.

Minden egyes kutató, ki bármely szakban a komoly buvárlatnak szenteli tehetségét, az előadottak szerint a tudományok fejlesztését s annak következtében az emberiség jólétét fejleszti, mert több, vagy kevesebb adatot nyújt az ismeretek fejlődéséhez.

Igyekezünk mi is egész odaadással és fokozott tevékenységgel tudományos téren tovább munkálkodni s a tudományok iránti érdeklődést lehetőleg terjeszteni, mivel a lakosság érdekében a fáradságos buvárlatok s kísérletek alapján nyert üdvös és eredményes intézkedéseket akkor lehet kielégítő sikerrel végezni, ha a nép tudatába is átmegegyen azoknak sikert eredményező volta s öntudatosan támogatja.

Egyletünk mult történelmünk nagy eseményei iránti kegyeletből elhatározta, hogy vármegyénk területén lefolyt nagy csaták színhelyén, nevezetesen Maros-Szent-Imrénél és Miriszlónál, emlékoszlopokat állít fel. Előbbi helyen a nagy Hunyadi János által vívott csatának s illetőleg Hunyadi Jánosnak állítandó emlék költségeihez leendő hazafias hozzájáruláshoz felkérettek a hazai törvényhatóságok, káptalanok s intézetek, s a kérésnek kedvező sikere volt, a mennyiben eddig 1000 forint küldetett be, több törvényhatóság részéről hazafias átirattal kísérve a küldött összeg. Fiumé város hazafias törvényhatósága egymaga 100 forintot küldött.

A hajdani Apulum területéni ásatások dr. Cserni Béla buzgó vezetése mellett sikerrel folytattattak.

Választmányunk eddigi odaadó szeretettel s buzgalommal igyekezett egyletünk ügyeit intézni.

Mult évi munkásságunkról évkönyvünk tesz tanuságot, egyleti ügyeink állapotáról fáradhatatlan titkárunk, gyűjteményeink és pénztárunk állásáról a kiküldött vizsgáló bizottságok fognak jelentést tenni.

A mult egyleti évben is tagjai sorában fájdalmas veszteségek érték egyletünket. Elhalt Damó Vilmos főszolgabíró, választmányi tag, ki kiváló buzgalommal igyekezett egyletünk céljait

IX.

AZ EGYLET TAGJAINAK NÉVJEGYZÉKE.

Védnök:

† Lönhart Ferencz, erdélyi püspök, ő cs. és apost. kir. Felségének valóságos belső titkos tanácsosa, pápa ő Szentségének házi Praelatusa stb.

Tisztelteti tagok:

Gróf Csáky Albin, volt vallás- és közoktatási miniszter, Budapesten.

Dr. Hampel József, a Nemzeti Múzeum régészeti osztályának igazgatója, egyetemi tanár, Budapesten.

Hermannshorti Wattek Ferencz, tábornok, Grácban.

Gróf Kuun Géza, főrendiházi tag, a «Hunyadmegyei tört. régészeti társulat» elnöke, Maros-Németiben.

Dr. Szilágyi Sándor, az egyetemi könyvtár igazgatója, Budapesten.

Örökös alapító tagok:

Báró Kemény Kálmán, v. b. t. t., főrendiházi tag.

Gyulafehérvár sz. kir. város.

Gyulafehérvári várbeli volt község vagyonát kezelő bizottság.

Rajnay Ignác, ügyvéd, Gyulafehérvárt.

Dr. Reiner Zsigmond, ügyvéd, író, Budapesten.

Középeßy Gyula, ny. államtisztviselő, Nagy-Váradon.

Alapító tagok:

Bürger Márton, birtokos, Krakkón.

Dregán János, bányabirtokos, Verespatakon.

Ebergényi Mózes, birtokos, Verespatakon.
 Első magyar általános biztosító társaság, Budapesten.
 Glük Mór, birtokos, Alvinczen.
 Rajnay Ignáczné, ügyvéd neje, Gyulafehérvárt.
 Reiner Francziska, főorvos özvegye, Budapesten.
 Dr. Reiner János, egyetemi m. tanár, ügyvéd, Budapesten.
 Dr. Reiner Ignác, miniszteri titkár, Budapesten.
 Szalánczy Lőrincz, birtokos, Fugadon.

Tiszteletbeli elnök :

Zeyk Dániel, Alsófehérmegye főispánja, Nagy-Enyeden.

Elnök :

Csató János, kir. tanácsos, Alsófehérmegye alispánja, Nagy-Enyeden.

Tiszteletbeli alelnök :

Novák Ferencz, kir. tanácsos, polgármester, Gyulafehérvárt.

Alelnökök :

Dr. Ujfalusi József, kanonok, Gyulafehérvárt.
 Török Bertalan, orsz. képviselő, Ferencz-József-rend lovagja, Nagy-Enyeden.

Első titkár :

Dr. Kóródy Péter, theol. tanár és tanulmányi felügyelő, Gyulafehérvárt.

Másod titkár :

Avéd Jákó, főgymn. igazgató, Gyulafehérvárt.

Múzeum- és könyvtárőr.

Dr. Cserni Béla, főgymn. tanár, Gyulafehérvárt.

Pénztárnok :

Frölich Gyula, gyógyszerész, Gyulafehérvárt.

Ellenőr :

Szentmiklósy Jenő, főgym. tanár, Gyulafehérvárt.

Ügyész :

Dr. Mohay Sándor, ügyvéd, orsz. képviselő, Gyulafehérvárt.

Választmányi tagok :

- Bartha Győző, kir. törvényszéki bíró, Gyulafehérvárt.
 Boér Béla, polgármester, Abrudbánya.
 Butyka Sándor, püspöki titkár, Gyulafehérvárt.
 Csathó Ferencz, róm. kath. lelkész, Tövisen.
5. Csiky László, kir. ügyész, Gyulafehérvárt.
 Csiky Miklós, főgymn. tanár, Gyulafehérvárt.
 Dr. Deutsch Mór, orvos, Gyulafehérvárt.
 Dr. Elekes Viktor, ev. ref. esperes, Gyulafehérvárt.
 Erőss József, főgymn. tanár, Gyulafehérvárt.
10. Fejér Gerő, főgymn. tanár, Gyulafehérvárt.
 Fogarasi János, ny. székesegyházi karnagy, Gyulafehérvárt.
 Gáspár János, megyei főjegyző, Nagy-Enyeden.
 Gergely Ignác, kanonok, Gyulafehérvárt.
 Dr. Hartenbaum Simon, v. másodorvos, Gyulafehérvárt.
15. Imets F. Jákó, kanonok plébános, Gyulafehérvárt.
 Issekucz János, ügyvéd, Gyulafehérvárt.
 Jónás Adolf, birtokos, Gyulafehérvárt.
 Kádár Miklós, v. tanácsos, Gyulafehérvárt.
 Képes Ferencz, rendőrkapitány, Abrudbánya.
20. Kovács Simon, kanonok rector, Gyulafehérvárt.
 La Borda Kálmán, ny. sótárnok, Gyulafehérvárt.
 Dr. Magyar Károly, megyei főorvos, Nagy-Enyeden.
 Dr. Máyer Ödön, ügyvéd, Gyulafehérvárt.
 Id. Mendel Manó, birtokos, Gyulafehérvárt.
25. Dr. Náthán Bernát, v. főorvos, Gyulafehérvárt.
 Nemes Sámuel, kir. törvényszéki elnök, Gyulafehérvárt.
 Pál István, cz. kanonok, r. k. igazgatótanácsai előadó, Kolozsvárt.
 Polonyi Gyula, m. k. posta-távirda-felügyelő, Gyulafehérvárt.

- Roska József, rendőrkapitány, Gyulafehérvárt.
 30. Sárdy Miklós, városi tanácsos, Gyulafehérvárt,
 Straubert Ödön, főgymn. tanár, Gyulafehérvár.
 Szalánczy Jenő, szolgabíró, Konczán.
 Szilágyi Farkas, ev. ref. lelkész, Nagy-Enyed.
 Szentgyörgyi Mór, gyógyszerész, Gyulafehérvárt.
 35. Tamási Áron, kanonok, Gyulafehérvárt.
 Vadady László, birtokos, Sárdon.
 Zeyk Kálmán, birtokos, Nagy-Enyeden.
 Zlamál Ágost, főgymn. tanár, Gyulafehérvárt.

Összesen : 38.

Rendes tagok :

- Abrudbánya rendezett tanácsu város.
 Abrudfalva község.
 Ajtay K. Albert, nyomdatulajdonos, Kolozsvárt.
 Ajtay János, bányabirtokos, Verespatakon.
 5. Andréj Lajos, jegyző, Tátén.
 Bakk Endre, lovag, plebános, Vizaknán.
 Baráczy Albert, esperes, fegyintézeti lelkész, Nagy-Enyeden.
 Baritz Viktor, körjegyző, Abrudfalván.
 Bándi Vazul, gymn. igazgató, Csik-Somlyón.
 10. Bányai Károly, birtokos, Gyulafehérvárt.
 Barta Zsigmond, gymn. tanár, Nagy-Enyeden.
 Bíró Miklós, ügyvéd, Nagy-Enyeden.
 Dr. Bláha János, bányorvos, Verespatakon.
 Bocskor Antal, kir. járásbíró, Nagy-Sinken.
 15. Dr. Boér Jenő, orvos, Tövisen.
 Bucsum község.
 Czirlea S. Péter, kereskedő, Gyulafehérvárt.
 Cirner József, kereskedő, Nagy-Enyed.
 Deák György, körjegyző, Alvinczen.
 20. Dekány Árpád, gymn. tanár, Kun-Halason.
 Dekány Ernő, ny. főerdész, Borbándon.
 Deutsch Adolf, kereskedő, Gyulafehérvárt.
 Drája József, birtokos, Abrudfalván.
 Drumár Sándor, földbirtokos, Verespatakon.

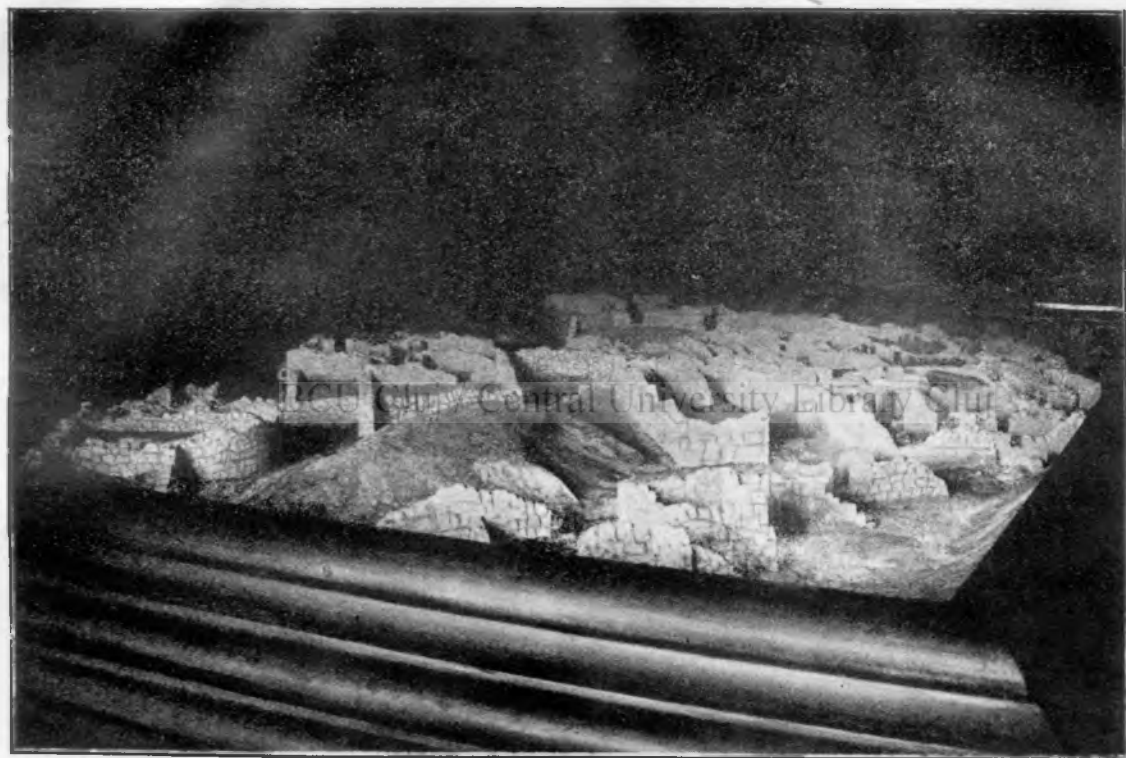
V. TÁBLA. 1897.

APULUMI MARADVÁNYOK. (1895.)

Fényk. DR. CSERNI BÉLA.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

VI. TÁBLA. 1897.

APULUMI MARADVÁNYOK. Az összes kitárt falmaradványok modellje.

Fényk. DR. CSERNI BÉLA.